

**OD SYMBOLU K SLOVU.
PODOBY STREDOVEKEJ KOMUNIKÁCIE**

Miriám Hlavačková (ed.)

**FROM SYMBOL TO WORD.
FORMS OF MEDIEVAL COMMUNICATION**

Recenzenti:

PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

Mgr. Ján Steinhübel, PhD.

Autori © Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D, Mgr. Dušan Buran, Dr. phil., Mgr. Peter Bystrický, PhD., PhDr. Daniela Dvořáková, CSc., PhDr. Eva Frimmová, CSc., doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD., PhDr. Miriám Hlavačková, PhD., Mgr. Tomáš Homoľa, PhD., Mgr. Jan Hrdina, Ph.D, Mgr. Juraj Hrica, Mgr. Pavol Hudáček, PhD., Mgr. Peter Labanc, PhD., Mgr. Žofia Lysá, PhD., doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD., Mgr. Martin Nodl, Ph.D., Mgr. Marek Oravec, Mgr. Monika Tihányiová, PhD., PhDr. Eva Veselovská, PhD.

Motív na obálke: Detail z bývalého z bývalého Hlavného oltára sv. Jakuba z Kostola sv. Jakuba v Banskej Bystrici (Kresťanské múzeum v Ostrihome, foto: A. Mudrák).

Kniha vznikla v Historickom ústave SAV v rámci projektov VEGA 2/0109/14: „Komunikácia a spôsoby šírenia informácií v stredoveku“ a VEGA 2/0079/14: „Sociálny a demografický vývoj miest na Slovensku v stredoveku“.

Jazyková redaktorka: Mgr. Katarína Prekopová

Vedecký redaktor: Mgr. Peter Bystrický, PhD.

Návrh obálky: Mgr. Angelika Herucová

Grafická úprava: Jozef Hupka

Vydal: Historický ústav SAV vo VEDA, vydavateľstve SAV

poradové číslo 4220

ISBN 978-80-224-1537-8

MIRIAM HLAVAČKOVÁ (ed.)

OD SYMBOLU K SLOVU. PODOBY STREDOVEKEJ KOMUNIKÁCIE

VEDA vydavateľstvo SAV
Historický ústav SAV

Bratislava 2016

CONTENTS

Introduction	11
--------------	----

1. DIPLOMATIC PRACTICE

1.1. „ <i>Ibique legatos Zuentibaldi pacem petentes et fidelitatem promittentes.</i> “ Early medieval heralds as an instrument of diplomacy <i>Miroslav Lysý</i>	17
--	----

1.2. Diplomatic communication between royal courts in the age of Matthias Corvinus <i>Tomáš Homola</i>	29
--	----

1.3. Diplomatic negotiations in the early 16 th century <i>Eva Frimmová</i>	53
---	----

2. WRITTEN AND ORAL COMMUNICATION

2.1. Communication between the courts of King and Queen (Barbara of Cilli's Court - Branch office of Sigismund's Court or competing courtly clique?) <i>Daniela Dvořáková</i>	73
--	----

2.2. Lower clergy's correspondence in Catholic Bohemia during the Hussite period <i>Jan Hrdina</i>	93
--	----

2.3. Relationships and communication between noble families in the Middle Ages <i>Monika Tihányiová</i>	101
---	-----

2.4. <i>Contraria contrariis curantur.</i> Physician and patient in the Middle Ages <i>Miriám Hlavačková</i>	123
---	-----

2.5. ... <i>qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod...</i>	143
Some remarks on obtaining information from legal proceedings in the 13 th and 14 th centuries	
<i>Peter Labanc</i>	

3. SYMBOLIC COMMUNICATION

3.1. <i>Ad certum sonum campanae ordinatum.</i> Bells, towns, communication	161
<i>Tomáš Borovský</i>	
3.2. Powerful and poor people in medieval Bratislava. From symbolic communication to practice	175
<i>Žofia Lysá</i>	
3.3. The King Requested. Symbolic Communication of Sigismund Korybut	193
<i>Martin Nodl</i>	
3.4. Saints in the break-out: Cult of saints and translations their relics in Pannonian cities	215
<i>Juraj Hrica</i>	

4. LITERARY COMMUNICATION

4.1. Historical context of Germanic sagas and songs	233
<i>Peter Bystričský</i>	
4.2. Medieval Reports about the Land of The Kingdom of Hungary (The Carpathian Mountains)	257
<i>Pavol Hudáček</i>	
4.3. Luxuries as a symbol of prestige in the Hungarian literature till the end of the 13 th Century	267
<i>Marek Oravec</i>	

5. COMMUNICATION THROUGH THE VISUAL ARTS AND MUSIC

5.1. Monumental murals as a tool of visual communication in the late Middle Ages. Imitation of Art Media and its Reasons) <i>Dušan Buran</i>	283
5.2. Medieval notations from Slovakia as a means of communication <i>Eva Veselovská</i>	301
5.3. Seal as a means of symbolic communication. Mainly on the examples of royal, ecclesiastical and municipal seals in medieval Kingdom of Hungary <i>Miroslav Glejtek</i>	315
Resumé	355
Selected Abbreviations	365
Bibliography	369
Index	417
List of Authors	423
COMMUNICATION THROUGH THE VISUAL ARTS AND MUSIC (Pictures)	425

5.3. PEČAŤ AKO PROSTRIEDOK SYMBOLICKEJ KOMUNIKÁCIE. PREDOVŠETKÝM NA PRÍKLADE PANOVNÍCKYCH, CIRKEVNÝCH A MESTSKÝCH PEČATÍ V STREDOVEKOM UHORSKOM KRÁĽOVSTVE

Miroslav Glejtek

Pečať patrí medzi zaujímavé historické artefakty, ktoré v súčasnom človeku vyvolávajú predstavu starobylosti, vzdialenej minulosti s nádychom romantiky čias minulých. Takmer každá práca či už odborná monografia, alebo popularizačná publikácia venovaná stredoveku, alebo ranému novoveku obsahuje aspoň zopár vyobrazení pečatí aktérov historických dejov. Väčšinou však ide o efektné a vizuálne atraktívne fotografie či perokresby bez väčšej ambície využitia ich potenciálu a informačnej hodnoty. Stredoveká pečať pritom predstavovala dôležitý a mimoriadne rozšírený inštrument, hojne využívaný v Uhorskom kráľovstve od jeho konštituovania za vlády Štefana I. O tom, ako silno sa používanie pečate, čiže odtlačku pečatidla do pečatnej látky v spoločnosti ujalo, hovorí minimálne to, že ani v 21. storočí si nevieme naše životy predstaviť bez úradných pečiatok odtlačených na akýchkoľvek dokumentoch právnej povahy. Aj súčasné pečiatky najrôznejších úradov symbolicky nesú väčšinu z tých významov, ktoré mali stredoveké odtlačky pečatidiel zhotovené z vosku či kovu.

Pri štúdiu stredovekých pečatí je možné zamerať sa na najrôznejšie stránky, ktoré nám metódy sfragistického štúdia umožňujú. Platí to o to viac, že pečať je mnohovrstvový prameň, ktorého informačná hodnota je v mnohých prípadoch naozaj rozsiahla. Na nasledujúcich riadkoch upriamim pozornosť na pečať ako na artefakt, ktorý vstupoval do najrôznejších

typov komunikácie v stredovekej uhorskej spoločnosti s rôznou silou i efektom.

V posledných rokoch vzniklo v strednej Európe množstvo prác, ktoré sa téme symbolickej komunikácie venovali z najrôznejších uhlov pohľadu, spravidla v závislosti od toho, čo je médiom komunikácie, čiže nosným prameňom štúdia. Z mnohých definícií komunikácie, s ktorými sa môžeme v týchto prácach stretnúť, možno využiť jednu, ktorú nedávno publikoval český historik Robert Šimůnek. Hovorí, že: *„Pod pojmom komunikácia môžeme v užšom zmysle slova rozumieť komunikáciu prostredníctvom slova (hovorenú či písomnú), v širšom potom akýkoľvek kontakt či správu, nech už je jeho výrazovým prostriedkom čokoľvek (gesto, obraz, erb, architektúra, vnútorné usporiadanie pohrebnej kaplnky atď.).“*¹

Šírka tejto definície zahŕňa veľké množstvo momentov, s ktorými sa často stretávame aj v súvislosti so stredovekou pečaťou. Z tohto dôvodu som ju prijal aj ako základnú vstupnú premisu predloženej kapitoly.

Pečať nie je najnápadnejším komunikačným prostriedkom v spoločnosti. Predsa len oproti ústnej komunikácii či písomnej relácii má svoje špecifiká. Množstvo inšpiratívnych výskumov a výstupov medievistov v posledných desaťročiach nám však ukazuje, že takmer každý hmotný či obrazový prameň môže byť za využitia správnych metód, širších znalostí a kontextov, dôležitým prostriedkom umožňujúcim sledovať často na prvý pohľad skryté, ale možno o to zaujímavejšie roviny komunikácie. Základnou otázkou, ktorá nás v spomenutých súvislostiach zaujíma, je čo a komu chce pečať alebo lepšie povedané majiteľ prostredníctvom pečate prijímateľovi povedať. Dôležité je, čo ho viedlo k tomu, aby pečať v tej či onej funkcii použil a aké inšpirácie ho viedli k tomu, aby na nej dal stvárniť konkrétny obraz a text.²

V rámci týchto úvah môžeme hovoriť o niekoľkých základných rovinách komunikácie. V prvom rade bola pečať určená dobovému človeku, ktorého oslovovala a vstupovala s ním do dialógu. Je to teda komunikácia plánovitá, ktorej bola fyzická podoba pečate priamo podriadená. Druhú rovinu predstavuje komunikácia charakteristická vzájomným ovplyvňovaním pečatí,

¹ ŠIMŮNEK, *Rituály, ceremoniály a symbolická komunikace*, s. 285.

² Primárnym prameňom obrazovej zložky je pečatidlo, do ktorého boli obraz a text vyryté. Z hľadiska právnej sily a úloh v spoločnosti ale skúmame predovšetkým odťahčok tohto pečatidla, čiže pečať. V ďalšom texte budeme hovoriť väčšinou o pečati s tým, že v prípade otázok vizuálnej komunikácie máme na mysli aj pečatidlo. Pečatidlo (typárium) je explicitne spomenuté len v nevyhnutných prípadoch.

napríklad plánovitým preberaním pečatných motívov, či už v rovnakom čase alebo postupne v rôznych obdobiach. Do tretice prebiehala a prebieha v podstate neplánovitá komunikácia. Tu mám na mysli dobovo vzdialené štúdium pečatí, pri ktorom sa človek snažil a snaží pochopiť význam pečate (jej zložiek) a jej celkové zasadenie do dobového kontextu.

Pri striktno sfragistickej analýze pečatí je potrebné mať stále na mysli rôznorodosť druhov pečatí, ktoré mali svoju, viac či menej zaužívanú a akceptovanú hierarchiu a od toho odvodzovanú použiteľnosť v praxi. Či už ide o pečate veľké (jednostranné, dvojstranné, buly), menšie, tajné alebo prsteňové, ich veľkosť, typológia námetov a textov, funkcie a právna hodnota sa mohli v rôznom čase a kancelárskych zvyklostiach líšiť.³ My takéto prísne a metodicky dôležité hľadisko v rámci našich úvah vedome opomenieme, keďže nás zaujímajú predovšetkým komunikačné možnosti a úlohy pečate. Väčší dôraz pri pečatiach spomenutých v texte je ale pochopiteľne venovaný najdôležitejším, veľkým pečatiam, ktoré stáli v hierarchii najvyššie, mali najvyššiu právnu silu a ktorým najväčšiu pozornosť venovala aj súdobá spoločnosť.

Funkcie pečate v stredovekej spoločnosti

Mechanizmus, ktorým pečať vystupovala ako prostriedok právnej, ale i kultúrnej a sociálnej komunikácie vyplýval z úloh, ktoré v stredovekej spoločnosti plnila a z toho, komu bola určená. Pečať sa od raného stredoveku postupne stávala čoraz dôležitejšou súčasťou života uhorskej spoločnosti. Už kráľovské zákonníky 11. storočia hovoria o úzkom spojení použitia pečate s výkonom práva. Pečať sa postupne stala jedným z najvýznamnejších symbolov úradnej, súdnej a diplomatickej činnosti. V tejto najstaršej

³ V odbornej literatúre nepanuje jednotnosť v klasifikácii pečatných druhov a typov. Ide pritom o dôležitú otázku sfragistickej klasifikácie. Pre potreby tejto kapitoly budem za základné kritérium na označenie pečatných druhov považovať funkčné miesto pečate v rámci kancelárie (pečať veľká, menšia, tajná...). Zatiaľ čo typ bude udávať variant typárie v rámci druhu pečate (I., II. typ...). K problematike najnovšie aj s prehľadom starších názorov: BOLOM–KOTARI, *Pečeti hradiských premonstrátů*, s. 73 – 77. Je ale potrebné mať na pamäti, že v rámci uhorskej diplomatickej praxe nemusí teoretická klasifikácia druhov pečatí odrážať aj ich praktické využitie. Stretávame sa s množstvom prípadov, kedy pečate ako súčasti dokumentu nemajú rigoróznou hierarchizáciu a existuje množstvo výnimiek, ktoré si v budúcnosti zaslužia väčšiu pozornosť. Je potrebné ich skúmať predovšetkým vo vzťahu ku konkrétnemu dokumentu, ktorého boli súčasťou, za pomoci precíznych diplomatických a právnych analýz.

fáze máme na mysli predovšetkým pečať kráľovskú, ktorá bola výrazom jeho identity a poverenia. Explicitne o tom hovorí dekrét kráľa Ladislava: „*ako je jeden kráľovský dvor, má byť len jedna pečať*“.⁴ V týchto najstarších dekrétoch rezonuje predovšetkým prepojenie pečate so súdnou práxou, osobitne predvolávanie pred súd. Rekonštrukcia symbolickej komunikácie pomocou predvolávacej pečate, čiže samotný priebeh poverenia a odovzdania pečate, jej predloženia predvolaným, jej vrátenia majiteľovi, ktorý ňou delegoval k výkonu úkonu konkrétnu osobu, či jej opätovné použitie, to všetko sú témy veľmi zaujímavé, ale často ťažko zodpovedateľné. Vzhľadom na absenciu naračných či iných prameňov môžeme ich čiastočne rekonštruovať len na základe normatívnych prameňov a niektorých zmienkach v zachovanom diplomatickom materiáli. Dekrét z roku 1092 priamo spomína, že ten, kto by neuposlúchol výzvu doloženú pečaťou a neprišiel do kráľovskej kúrie, bude sankcionovaný pokutou vo výške 5 penzí.⁵ O tom, že pečať bola v tomto období prostriedkom symbolickej komunikácie súdnych inšancií s predvolanými stránkami sporu par excellence, svedčia aj ďalšie zákonníky kráľa Kolomana. Predvolania na súd sa vykonávali prostredníctvom pečate sudcov – súdna pečať (*per sigillum iudicis*). Podľa zákonníkov boli klerici predvolávaní len pred cirkevného sudcu, teda pod pečaťou biskupa alebo arcibiskupa.⁶ V prípade sporov medzi klerikom a laikom posielal laikovi svoju pečať svetský sudca a klerikovi sudca cirkevný.⁷ Hoci sa spôsob predvolávania pred súdnu, alebo inú nadriadenú inštanciu postupom času menil a podstatnú úlohu začala zohrávať už nie samotná pečať, ale listina s príslušným textom predvolania, ešte v 14. storočí sa stretávame so slovnými zvratmi vyjadrujúcimi predvolanie prostredníctvom pečate. Ako príklad nám môže poslúžiť listina župana spišských kopijníkov Mikuláša z roku 1362, v ktorej pri riešení sporu predvoláva stránky vyjadrením „prostredníctvom našej pečate“ (*mediante sigillo nostro*).⁸ Iný príklad listiny spišského podžupana z r. 1365 spomína V. Rábik, kde zvrat „*žiadal od nás našu pečať*“, znamenal vyšetrenie skutkového stavu sťažnosti. V súvislosti s týmto prípadom autor uvádza prípady, kedy sa vyšetrovateľ skutočne pre-

4 CJH, Lad. III, cap. 3, § 1, s. 76, 78. LEHOTSKÁ, *Uhorské dekréty*, s. 35 – 36.

5 V prípade druhého neuposlúchnutia to mala byť dvojnásobná pokuta a tretie neuposlúchnutie znamenalo prehru sporu a ďalšie sankcie. CJH, Lad. III, cap. 15, 25, 26. s. 82, 86. LEHOTSKÁ, *Uhorské dekréty*, s. 35 – 36.

6 ZÁVODSZKÝ, *A szent István*, s. 184, Colom. I, cap. 5.

7 ZÁVODSZKÝ, *A szent István*, s. 184, Colom. I, cap. 6.

8 MNL OL DL 60289. Za upozornenie na listinu ďakujem Mgr. Petrovi Labancovi, PhD., pracovníkovi Katedry histórie Trnavskej univerzity v Trnave.

zentoval pečaťou a po vyšetrení prípadu ju vrátil podžupanovi, resp. poverenému úradníkovi.⁹ Prezentácia povereného (súdneho) úradníka pomocou predvolávacej pečate, v najstarších prameňoch označovanej ako *sigillum citationis*,¹⁰ sa vyvinula v spoločnosti, ktorá bola, s výnimkou niekoľkých jedincov, výlučne klerikov, aliterárna. Neznalosť písma a neschopnosť čítať text vytvorili z pečate nesúcej najmä dominantný obraz veľmi dôležitý komunikačný prostriedok využiteľný univerzálne v celom spektre ranostredovekej spoločnosti. Je pochopiteľné, že s rozvojom alfabetizácie spoločnosti preberala úlohy samotnej pečate predovšetkým listina, ktorá mala oproti pečati nesporné výhody, vyplývajúce najmä zo schopnosti zachytiť konkrétne údaje týkajúce sa predmetnej záležitosti.

S rozvojom spisomňovania právnych aktov sa pečať postupne stala dôležitou súčasťou vydávaných listín.¹¹ Niet pochýb o tom, že najranejšia fáza vydávania dokumentov diplomatickej povahy v Uhorsku patrí do obdobia vlády prvého panovníka Štefana I.¹² Problém štúdia vzťahu pečatí a listín v tomto období vyplýva z torzovitosti zachovaných prameňov.¹³ Napriek dominantnej úlohe kráľovského monogramu ako základného prostriedku overenia listiny v prvej tretine 11. storočia,¹⁴ postupne získa a do konca stredoveku si udržala dominantné postavenie pečať. Prepojenie listiny a pečate možno na prelome 11. a 12. storočia v náznakoch sledovať v niektorých dekrétach panovníkov. Známy je pojem *cartula sigillata*, čiže spečatená listinka, ktorou mali byť podľa dekrétu kráľa Kolomana spisomnené obchody medzi židmi a kresťanmi v prípade, že išlo o sumu vyššiu ako tri penzy.¹⁵ Označenie tohto typu dokumentu priamo naznačuje, že jeho podstatnou súčasťou bola pečať (pečate). Cirkevného prostredia sa dotýka nariadenie I. Ostrihomskej synody, v ktorom sa hovorí, že: „*biskup nemôže inému biskupovi posilať posolstvo bez listiny a pečate*“.¹⁶ Od 12. storočia môžeme už na

9 RÁBIK, *Pečať v stredovekom*, s. 115 – 116.

10 KUMOROVITZ, *A magyar pecséhasználat története*, s. 17.

11 Pre potreby kapitoly budeme chápať pojem listina v najširšom zmysle slova vrátane listov, mandátov a ďalších písomností právnej povahy, ktorých súčasťou bola aj pečať.

12 MARSINA, *Štúdie k slovenskému diplomatáru I/2*. LEHOTSKÁ, *Príručka diplomaticky*, s. 221 – 224. SZENTPÉTERY, *Az Árpádházi királyok okleveleinek I*, s. 1 – 6.

13 Pozri aj MARSINA, *Prvé obdobie*, s. 8 – 20.

14 RÁBIK, *Pečať v stredovekom*, s. 107 – 108.

15 ZÁVODSZKÝ, *A szent István*, s. 195 – 196, Colom. I, cap. 3. LEHOTSKÁ, *Uhorské dekréty*, s. 37. KUMOROVITZ, *A Kálmánkori „Cartula sigillata“*, s. 29 – 33.

16 „*Episcopus ad episcopum sine litteris et sigillo legacionem non mittant*“. ZÁVOD-

origináloch zachovaných dokumentov študovať pečať, ktorá je integrálnou súčasťou písomnosti právnej povahy. Je preto potrebné zodpovedať otázku, prečo je tomu tak. Už sme spomenuli jednu z prvých úloh pečate, ktorou bol jej význam pri poverení na určitý právny úkon, konkrétne predvolanie na súd. Táto poverovacia funkcia nezanikla ani potom, ako sa všeobecne rozšírilo vydávanie listín. Práve naopak, poverenie konkrétnej osoby k určitým úlohám vydavateľ explicitne vyjadril písomnou formou a zároveň potvrdil aj svojou pripojenou pečaťou. Zásadná je úloha pečate vydavateľa, v prípade vydania dokumentu obsahujúceho určité rozhodnutie, predovšetkým, ak malo takéto rozhodnutie trvalú platnosť. Pečať bola fyzickým symbolom, ktorý reprezentoval vydavateľa listiny (čiže majiteľa pečate), a jasne deklarovala, že ten je garantom rozhodnutia a súhlasí s ním, tak ako je v listine zaznamenané. Napríklad v prípade kráľovských privilegiálnych listín je často súčasťou listiny pečať s obrazom panovníka (či erbom, v prípade šľachtica), ktorého priamo sprítomňuje, ako o tom ešte budem hovoriť nižšie, a dodáva textu, ktorý príjemca nemusel vedieť prečítať, ešte väčšiu autoritu a váhu. Predovšetkým u privilegií trvalej platnosti vystupuje komunikačná úloha pečate najvýraznejšie. „Neprihovára“ sa len osobám žijúcim, ktorým bola listina vydaná, ale aj budúcim generáciám. V slávnostných privilegiách posilnené formulkou „*in perpetuum*“ – na veky. Čiže znenie listiny, ale aj pečať už pri vydaní dokumentu pamätajú na to, že budú komunikovať s ďalšími generáciami potomkov dotyčnej obdarovanej osoby. Len listina s neporušenou pečaťou bola aj do budúcnosti uznaná za platnú.

Význam pečate ako najvýznamnejšieho garanta platnosti obsahu listiny si môžeme plne uvedomiť na príklade hodnoverných miest, ktoré boli konštituované v 13. storočí.¹⁷ Medzi ich zásadné úlohy, v uhorskej spoločnosti prisudzované z vôle panovníkov, patrilo vydávanie hodnoverných odpisov listín, tzv. transumptov. Hodnoverné miesta teda pod svojou autentickou pečaťou robili na žiadosť obyvateľov kráľovstva prepisy listín, s ktorými z obsahového hľadiska nemuseli mať nič spoločné. Úvodný a záverečný formulár listiny spolu s pripojenou pečaťou boli dostatočným garantom toho, že prepísaný dokument je plne autentický a že sa zaň hodnoverné miesto

SZKÝ, *A szent István*, s. 200, Synodus Strigon. I, cap. 20.

17 K funkciám a činnosti hodnoverných miest, konštituovaných článkom 21. v dekréte Ondreja II. z r. 1231 pozri: GLEJTEK, *Pečatenie v novovekých hodnoverných miestach*, s. 214. HUNYADI, *Administering the Law*, s. 25 – 35. NOVÁK, *Pečate konventov a kapitúl*, s. 77 – 84. MAYER, *Hodnoverné miesta a ich pečate*, s. 116 – 121.

zaručuje. Tieto odpisy boli rešpektované pred súdnymi a ďalšími inštan-
ciami v celom kráľovstve. Ich potenciálnym príjemcom nebola teda len
osoba, ktorá o odpis požiadala, ale do komunikácie ako hodnoverný doku-
ment vstupovali naprieč celým spektrom spoločnosti, a čo je dôležité, aj do
budúcnosti.

Podobne boli pečate využívané aj ako inštrument v prípade spísomnenia
aktov, pri ktorých spolupečatiteľ pôsobil ako svedok. Ku všetkým spomenu-
tým úlohám vychádzajúcim z právnych súvislostí je potrebné pripojiť ešte
dve, nazvime to pragmatické úlohy. Len listina opatrená neporušenou peča-
ťou mala právnu silu a hodnotu. Pečať bola v stredovekej spoločnosti naj-
dôležitejším ochranným prostriedkom, ktorý mal chrániť pravý dokument
a zabrániť falšovaniu listiny. Oproti otvorenej forme listiny, kde bol text
voľne prístupný na prečítanie, stretávame sa aj s uzatvorenými listinami,
kde poskladaný pergamen či papier bol na záver v mieste spojenia speča-
tený uzatváracou pečaťou. K obsahu dokumentu tak bolo možné dostať sa
len porušením uzatváracej pečate. Poškodená pečať príjemcovi jasne sig-
nalizovala, že k zneniu dokumentu mohla získať prístup nepovolaná osoba,
alebo v predchádzajúcom prípade, že pravosť listiny môže byť spochybnená.
Použitie pečate v uzatváracíj funkcii sa dotýka nielen listín. Môžeme spome-
núť špecifické použitie pečate na obviazanie rany po vykonaní božieho súdu
(tzv. ordálie). Len pripomeniem, že v Uhorsku mohli prebiehať božie súdy
ako súčasť súdnictva pred významnejšími cirkevnými inštitúciami.¹⁸ Naprí-
klad v prípade skúšky vriacou vodou bol skúšaný povinný vytiahnuť z kotla
s horúcou vodou napríklad prsteň. Potom mu bola rana obviazaná a zape-
čatená pečaťou cirkevnej inštitúcie, aby sa zabránilo manipulácii s ranou.
Na základe stavu (zhojenia) rany bol vynesенý rozsudok.¹⁹ Inou možnosťou
bolo použitie pečate na zapečatenie obsahu miestnosti či truhlice s rôznym
obsahom. Na ilustráciu môžeme spomenúť napínavé rozprávanie Heleny
Kottanerovej o krádeži kráľovskej koruny z obdobia života kráľa Ladislava
Pohrobka: „*Nato prišli spomínaní dvaja grófi ku mne, dôverne ma do veci
zasvätili a spolu sme šli k dverám, ktorými sa vchádzalo k svätej korune.
Všetky pečate boli neporušené a tak to aj napísali vznešenej kráľovnej.
... Šli do klenbovej miestnosti, vyniesli odtiaľ truhlicu so svätou korunou*

¹⁸ RÁBIK, *Formovanie farskej siete*, s. 32.

¹⁹ SCHELE, *Ordály jako důkazní prostředek*, s. 126 – 127. Tam podrobne aj k ďal-
ším otázkam priebehu ordálií. K vzťahu používania pečate a Božích súdov: SOLY-
MOSI, *Istenitélet és pecséthasználat*, s. 359 – 375.

a vybrali z nej puzdro so svätou korunou, na ktorom bolo veľa pečatí“.²⁰ Významnou súčasťou náboženského života stredovekej a ranonovovekej spoločnosti predstavovali relikvie svätcov. Ich uchovávaniu a ochrane bola preto venovaná veľká pozornosť. Jedným z dôležitých ochranných prvkov, garantujúcich pravosť a neporušenosť relikvií, boli aj pečate.²¹ Existuje ešte celý rad ďalších možností využitia pečatí, ktorých detailný rozbor by bol na tomto mieste samoučelný.

Pečatný obraz – nositeľ významu

Dôležité miesto patrí v súvislosti s pečaťou jej obrazovej výbave. Obrazový námet vyrytý do pečatidla vychádzal z rôznych faktorov, ktoré sa mohli v rôznych obdobiach meniť, prelínať a dopĺňať. Ak by sme chceli stručne charakterizovať dôvody, ktoré viedli majiteľa k tomu, aby si na svoje typárium dal vyryť konkrétne symboly, môžeme ich zhrnúť do niekoľkých bodov. Záviselo to od osoby majiteľa, jeho postavenia v spoločnosti; druhu a funkcie pečate; dobových zvyklostí v rámci spoločnosti a vlastnej society; finančných možností; estetických preferencií majiteľa, jeho ambícií a požiadaviek; schopností a možností rytea, ako aj ďalších rôznorodých faktorov a vplyvov.

Problematika obrazovej typológie pečatného poľa je jednou z tých otázok sfragistiky, ktorým je venovaná pomerne obsiahla pozornosť. Je to dané predovšetkým skutočnosťou, že práve obrazová zložka je na pečati spravidla najdominantnejšia. Snaha opísať vyobrazenie, identifikovať osoby, ich atribúty, erby či ďalšie symboly, to všetko tvorí dominantnú súčasť množstva sfragistických prác.²² Záujemcovia o túto problematiku majú k dispozícii solídne penzum štúdií či katalógov, ktoré umožňujú pomerne dobré oboznámenie sa s problematikou. Vzhľadom na vymedzený priestor sa pristavíme len pri niekoľkých otázkach, na ktorých budeme demonštrovať komunikačnú úlohu vyobrazení na pečatiach v stredovekej uhorskej spoločnosti.

20 DVOŘÁKOVÁ – PAPSONOVÁ, *Spomienky Heleny Kottanerovej*, s. 29.

21 O tom, komu pečate patrili, ako aj ďalšie podrobnosti sa dozvedáme len zriedka. Typický je zápis v inventári klenotov Vespřímskej kapituly z r. 1543: „Item pixidem 1 lineam sigillatam, in qua habentur reliquie Sanctorum.“ CSETE, *A veszprémi székesegyház ékszereinek*, s. 359.

22 GLEJTEK, *Niekoľko poznámok k ikonografii*, s. 62 – 87. GLEJTEK, *Ikonografia pečatí konventov a kapitúl*, s. 120 – 149. STIELDORF, *Siegelkunde*, s. 23 – 29. KREJČÍKOVÁ – KREJČÍK, *Úvod do české sfragistiky*, s. 16 – 18. KITTEL, *Siegel*, s. 186 – 198.

Iste nie je náhoda, že práve obrazu patrí v rámci koncepcie pečate dominantné miesto. Ako prostriedok komunikácie nevyžadoval špecifické vzdelanie, čiže schopnosť čítať a písať.²³ Tým sa stáva pre väčšinovú aliterárnu spoločnosť prijateľnejším a ďaleko efektívnejším médium ako textová zložka pečate, ktorá má schopnosť osloviť len podstatne užší okruh recipientov. Obraz tak umožnil „porozumieť pečati“, čo zvyšovalo legitimitačnú hodnotu nielen pečate, ale predovšetkým samotného dokumentu, ku ktorému bola pripojená a ktorý si príjemca často prečítať nedokázal. Pestrosť námetov a foriem vyobrazení na stredovekých pečatiach je obrovská a nie je možné venovať sa jej variabilite v celej šírke. Na nasledujúcich riadkoch si predstavíme niektoré príklady, ktoré majú za úlohu skôr formou sondy ilustrovať vybrané komunikačné možnosti pečatného obrazu.

„Portrét“ majiteľa

V období, keď sa v Uhorskom kráľovstve ujíma používanie pečate, bolo už dlhé stáročia najobľúbenejším motívom panovníckych pečatí tak v Stredomorí, ako aj v západoeurópskom priestore, i na východe vyobrazenie postavy (tváre, polpostavy) majiteľa pečate.²⁴ Nemôžeme tu samozrejme hovoriť o realistickom stvárnení v zmysle plnohodnotného portrétu, hoci sa pre tento typ pečatí vžil názov portrétna pečať. Skutočná ambícia zobraziť majiteľa pečate ako jednotlivca so všetkými jeho fyziognomickými špecifikami a rysmi sa len veľmi pozvoľne začína presadzovať, tak ako v ostatných oblastiach umenia na sklonku stredoveku, najskôr ale v 2. polovici 14. storočia.²⁵ Pod portrétom v „sfragistickom“ zmysle slova rozumieme schematizované či typizované zobrazenie postavy s príslušnými atribútmi, prislúchajúcimi hodnotiam a postaveniu zobrazeného majiteľa v hierarchizovanej spoločnosti (Obr. 1). Dominancia portrétného vyobrazenia nie je iste prekvapujúca. Úzko súvisí so základnou úlohou pečatného poľa, ktorou je identifikácia majiteľa pečate. V spoločnosti raného stredoveku je pri-

²³ BARTLOVÁ, *Skutečná přítomnost*, s. 141.

²⁴ TAKÁCS, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 13 – 26. KREJČÍK, *Pečeť v kultuře středověku*, s. 94 – 102. KITTEL, *Siegel*, s. 207 – 211. HLEBIONEK, *Pieczę pierwszych Piastów*, s. 133 – 156.

²⁵ BARTLOVÁ, *Průvodce studiem dějin*, s. 81. Neznamená to ale, že sa stvárnenie postáv významne nevyvíjalo už predtým. V priebehu 11. storočia došlo k výraznému posunu, ktorý znamenal definitívny prechod od antických stvárnení portrétov známych z pečatných prsteňov (gem), k antropomorfnému stvárneniu majiteľov v dobovom odeve. BEDOS – REZAK, *Ego, Ordo, Communitas*, s. 49 – 50.

rodzenejšou súčasťou pečate vyobrazenie toho, koho má pečať zastupovať a reprezentovať, čiže jej majiteľa. V zjednodušenej schéme je teda k listine panovníka pripojená panovníkova pečať, na ktorej je zobrazený panovník. Takáto jasne čitateľná schéma platí v stredovekom Uhorsku predovšetkým pre veľkú panovnícku pečať. V prípade ďalších druhov pečatí je námetová škála podstatne rôznorodejšia.²⁶

V prípade zobrazenia postavy majiteľa ide o „sprítomnenie“ osoby, ktorá dokument vydala a ktorú reprezentovala predovšetkým pečať. Kráľovská portrétna pečať v koroborácii jednej z listín Ondreja II. je označená ako „*regie autoritatis sigillo*“, čiže pečať kráľovskej authority, symbolizujúca kráľovskú moc.²⁷ Nezriedka sa až do 13. storočia v koroboráciách listín stretneme s označením kráľovskej portrétnej pečate ako „*regalis imaginis*“²⁸ – kráľovský obraz, „*regalis imaginis impressionem*“ – pritlačený kráľovský obraz, čo plne korešponduje s vyobrazením na pečati.²⁹ Prijemcovi text a pečať prinášajú jasnú informáciu o tom, že znenie dokumentu pochádza od samotného panovníka, ktorý k dokumentu pripojil svoj vlastný obraz. Ten dáva rozhodnutiu príslušnú autoritu a sprítomňuje panovníka. Zásadné postavenie panovníka v spoločnosti dáva veľkým kráľovským (majestátnym) pečatiam určitým spôsobom osobitné postavenie. Hoci aj majestátna pečať podliehala zmenám, dodržiavanie základného kánonu v hrubých rysoch ostalo nemenné do novoveku. Navzdory premenám vyplývajúcim zo zmien v spoločnosti, umeleckého prejavu a technologických možností zostal dominantnou súčasťou hlavnej kráľovskej pečate panovník v majestáte, teda s hlavnými odznakmi hodnosti (trón, koruna, žezlo, sféra, plášť).

Ruka v ruke s rozvojom portrétnej pečate panovníka, vychádzajúcej z tradície antických portrétnych gem, sa rozvíjala aj pečať cirkevná. V prvom rade to boli pečate najvyšších cirkevných predstaviteľov, arcibiskupov a biskupov. Ich pečate v súlade s koncepciou formovania ranostredovekých západoeurópskych štátov kopírovali pečate panovnícke. Takáto symbolická komunikácia medzi panovníckymi a prelátskymi pečatami

26 V prípade tajných, menších a prsteňových pečatí sa stretávame predovšetkým s heraldickými motívmi a monogramami, resp. symbolikou antických gem. Portrétna majestátna motívy v nich v absolútnej väčšine prípadov absentujú. GESZTELYI, *Antik gemmapecsétek*, s. 110 – 114. VATTAI, *Középkori titkos pecsétgyűjűrű*, s. 125 – 132. KUMOROVITZ, *A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét*, s. 69 – 112.

27 CDH III/1, s. 468.

28 CDH II, s. 86. TAKÁCS, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 51.

29 CDH II, s. 113.

výstižne dokresľuje prepojenie svetskej a cirkevnej moci v západnej Európe 8. až 10. storočia. Podobnosť pečate preláta s kráľovskou pečaťou na jednej strane poukazovala na podriadenosť a závislosť klerika od panovníka, na strane druhej ale klerikovi dodávala časť prestíže, vychádzajúcej z kráľovskej pečate a moci, ktorá je predovšetkým v ríšskom prostredí na (arci) biskupov delegovaná.³⁰ Zaujímavé je sledovať, akým spôsobom sa kráľovská pečať transformovala do pečate prelátskej. Kráľovské žezlo prelát vymenil za biskupskú berlu, sféra (jablko s krížom)³¹ bola zmenená na knihu, resp. gesto žehnania, a v neskoršom období bola na hlavu klerika položená mitra, nahrádzajúca kráľovskú korunu. S tou sa začíname stretávať od 12. storočia.³² Hoci je románske umenie, ktoré vo výraznej miere kodifikovalo podobu biskupských pečatí v ranom stredoveku, typické viazanosťou foriem,³³ môžeme aj tu napriek nespornej konzervatívnosti vidieť postupné inovácie. Je potrebné si ale uvedomiť, že novinky v stredovekom človeku zväčša vyvolávali strach, nepriateľstvo a pohoršenie. Z toho vyplývala snaha vyhýbať sa im v čo najväčšej miere. Ak aj boli zavádzané, vždy sa odvolávali na staršiu autoritu.³⁴ V 11. storočí sa napr. začína zobrazovať klerik sediaci na faldistoriu opäť v kontexte panovníckych pečatí, na ktorých je panovník zobrazený sediaci na tróne (Obr. 2).³⁵ Takýto trón má vzor v symbolike panovníckej moci a predstavuje reminiscenciu na cisársky trón.³⁶ Okrem toho trón ako symbol učiteľského úradu a autority je v cirkevnej ikonografii spojený predovšetkým s biskupskou katedrou, umiestnenou v biskupskom sídelnom kostole – v katedrále. Z tejto katedry biskup káže a učí zverený ľud. O tom, že pečate boli uhorskými prelátmi používané už v 11. storočí, svedčia vyššie spomenuté kráľovské zákonníky. Fyzicky zachované pečate však poznáme až od 13. storočia. Je to obdobie, keď je pôvodný okrúhly

30 GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 97 – 99.

31 Sféra tiež patrí do kresťanskej ikonografie. Gul'u s krížom, symbolizujúcu vesmír (kozmos), drží často v rukách Kristus ako symbol vlády nad svetom. ÖHLER, *Katedrála*, s. 175.

32 HEIM, *Heraldry in the Catholic Church*, s. 60. Podrobne pozri: PIKULSKI, *Mitra*, s. 19 – 79.

33 MATĚJČEK, *Ilustrace*, s. 78.

34 LE GOFF, *Hledání středověku*, s. 54.

35 Prvé panovnícke pečate zobrazovali panovníka z profilu. Od obdobia vlády Pipina Krátkého už je zobrazované poprsie majiteľa pečate a od konca 10. storočia začína byť zobrazovaná na pečati celá postava panovníka. NOVÁK, *Sfragistika*, s. 92. KITTEL, *Siegel*, s. 209 – 211. ROMAN, *Manuel de Sigillographie*, tab. III – IV. GUMOWSKI – HAISIG – MIKUCKI, *Sfragistyka*, tab. XVI.

36 ÖHLER, *Katedrála*, s. 26.

tvár pečate preláta vo väčšine západoeurópskych krajín nahradený „moderným“ špicato-oválnym tvarom mandorly.³⁷ Tento atypický tvar získal medzi klerikmi veľkú obľubu a stal sa najtypickejším pre prelátske pečate až do 16. storočia. V takejto pečati je zobrazená celá postava biskupa – buď stojaca, alebo sediaca na tróne.³⁸ V Uhorsku je tento typ vyobrazenia na pečati typický do začiatku 14. storočia.³⁹

Ak platí, že človek dokázal identifikovať panovníka v pečati na základe základného kánonu zobrazenia majestátu, o to viac to platí pre portrétnu pečate prelátov, v sfragistickej terminológii označované ako pontifikálne. Z pečate sa recipientovi „prihováral“ biskup vo vizuálnej podobe, tak ako ho „naživo“ poznal z mnohých liturgických slávení. Pôsobivý obraz preláta odetého v ornáte s príslušnými pontifikáliami (mitra, berla, prípadne pálium) bol často umocnený žehnajúcim gestom (*benedictio*), ktoré málo v stredovekej spoločnosti nespornú váhu. Keď k tomu pripojíme časť listiny – sankciu – ktorou vydavateľ v prípade neuposlušnosti rozhodnutia nezriedka hrozil božím hnevom a trestom, či večným zatratením, možno si predstaviť dojem, ktorý takýto dokument v príjemcovi mohol vyvolať.⁴⁰

V súvislosti s klerickými portrétnymi pečaťami môžeme spomenúť ešte niekoľko ďalších typov portrétov v stredovekých pečaťach. Zatiaľ čo dobové zvyklosti neumožňovali najvyšším prelátom veľkú variabilitu stvárnenia postavy, v prípade nižšie postavených klerikov bolo možností ďaleko viac. Zaujímavá a svojím spôsobom mimoriadna je pečať ostrihomského kánovníka – scholastika Sixta (Obr. 3).⁴¹ Scholastik kapituly je v nej zobrazený pri

37 Okružle typárium používal v tomto období ešte čanádske biskup Deziderius (1202 – 1229). TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, tab. XXIV, č. 11. Z 13. storočia sa nám zachovali pontifikálne pečate biskupov z Vesprímskej, Vacovskej, Rábskej, Nitrianskej, Bosnianskej, Záhrebskej, a Sedmohradskej diecézy a Ostrihomskej a Kaločskej arcidiecézy. Všetky majú špicato-oválny tvar. Najstaršou známou pečaťou je pečať vesprímskeho biskupa francúzskeho pôvodu Róberta, ktorý používal dve biskupské pečate aj jednu známu pečať v pozícii ostrihomského arcibiskupa. Veľmi podobne vyzerali aj pečate známych opátov tohto obdobia. KUMOROVITZ, *A magyar pecséthesználat története a középkorban*, s. 66. BODOR, *A középkori Magyarországi főpapi*, s. 37 – 41, č. 1 – 22, tab. I – V.

38 Mandorla, zašpicateno-oválna svätožiara, patrí medzi najvýznamnejšie symboly Kristovho majestátu (*Maiestas Domini*), v ktorom býva spravidla zobrazovaný. Ide o jeden z najobľúbenejších prvkov stredovekého kresťanského umenia.

39 V tomto období získajú všeobecnú obľubu kombinované pečate, pozostávajúce najmä z portrétnej, hagiografickej a heraldickej zložky. BODOR, *A középkori Magyarországi főpapi*, s. 44 – 60, tab. VII – XVII. GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 135 – 145, 154 – 157.

40 LEHOTSKÁ, *Průručka diplomatiky*, s. 118.

41 MNL OL DL 40098 (1272). GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 102. GLEJ-

intelektuálnej činnosti sediaci pri pulpите s otvoreným kódexom, z ktorého zrejme číta. Scholastik ako predstaviteľ katedrálnej školy mal v rámci kléru významné postavenie. Bol to človek, ktorý nielenže učil Písmo, ale zároveň bol človekom schopným písať. V období, keď naplno platilo, že „*štúdium je náboženský akt*“,⁴² demonštrovali scholastici svoje exkluzívne postavenie v rámci kléru aj svojimi najreprezentatívnejšími atribútmi – pečatami. V Uhorsku ide skôr o výnimočný motív. Viacero príkladov pochádza z mimouhorskeho prostredia.⁴³ Zaujímavú paralelu k týmto artefaktom predstavujú hagiografické pečate, ale i ďalšie vyobrazenia v iluminovaných rukopisoch, v ktorých býva zobrazený v identickej polohe ako scholastik niektorý z evanjelistov pri písaní evanjelia.⁴⁴ Na rozdiel od „pontifikálneho portrétu“, ktorý kladie dôraz na autoritu vychádzajúcu z cirkevno-právnej a hierarchickej autority biskupa, vyjadruje takéto vyobrazenie úplne inú exkluzivitu. Demonštruje klerikovo „umenie“ a výsadné postavenie v nemenej uznávanej, intelektuálnej oblasti, charakteristickej schopnosťou čítať a s veľkou pravdepodobnosťou aj písať.

Ďalšiu koncepciu zobrazenia klerika nám tiež ponúka kapitulné prostredie. Z prostredia Spišskej kapituly máme zachovaných niekoľko pečatí, ktoré zobrazujú kanonika pri výsostne kňazskej činnosti, vysluhovaní svätej omše. Majiteľ pečate je pred oltárom zobrazený pri pozdvíhovaní hostie počas premenenia. Poznáme dva takéto príklady zo Spišskej kapituly v 1. štvrtine 14. storočia, ktoré sa síce čiastočne odlišujú, ale portrétny základ ostáva.⁴⁵ Kanonik Goblin vo svojej pečati kľáči pred oltárom, na ktorom je položený kalich. U prepošta Pavla sa v pečati nachádza výjav, na ktorom

TEK, *Niekoľko poznámok k ikonografii*, s. 84, obr. 4. KNAUZ, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I*, s. 399.

42 DUBY, *Věk katedrál*, s. 116 – 117.

43 KREJČÍK, *Pečeť v kultuře středověku*, s. 247. Tento typ pečate však nemožno stožňovať výlučne so scholastikmi. Podobný výjav si osvojil napríklad aj vrocavský kustód Bartolomej. Zaiste nešlo o výnimočný prípad. PAKULSKI, *Średniowieczne pieczęcie pralatów i kanoników*, s. 180. GUMOWSKI – HAIŠIG – MIKUCKI, *Sfragistyka*, s. 215.

44 Niekoľko takýchto scén, v ranom a vrcholnom stredoveku mimoriadne obľúbených, pozri napríklad: WALTHER – WOLF, *Masterpieces of Illumination*, s. 16, 17, 76, 77, 130. V takejto pečati je svätec často identifikovateľný len vďaka nimbu, ktorý má okolo hlavy, alebo atribútov, či sprievodného textu. Takéto vyobrazenie sv. Jána Evanjelistu sa nachádza v pečati kantora Jágerskej kapituly Jána (1354). V tomto prípade ide o vyobrazenie viac než výstižné, keďže sv. Ján bol patrónom kapituly, ale i krstným, a teda aj osobným patrónom kanonika. GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 103.

45 GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 154 – 155, 158.

majiteľ stojí pred oltárom, na ktorom je položený kalich a v rukách drží hostiu. Je možné, že sa tieto pečate vzájomne ovplyvnili. Keďže kanonik pečať používal už počas voľby prepošta v roku 1301, na ktorej bol Pavol zvolený za najvyššieho predstaviteľa kapituly, nedá sa vylúčiť, že práve kanonikova pečať mala vplyv aj na výber námetu pečate prepošta.

Svätec a hagiografický výjav

Plejáda pečatných motívov vychádzajúcich z kresťanskej symboliky je obrovská a plne zodpovedá významu kresťanského náboženstva a cirkvi v stredovekej Európe. Všadeprítomné náboženstvo a náboženské myslenie tak zanechalo výraznú stopu v celom spektre oblastí ľudskej činnosti, pečatné motívy nevynímajúc. Nezáleží pritom, či išlo o pečate majiteľov z profánneho alebo cirkevného prostredia, i keď druhá skupina je pochopteľne dominantnejšia. Ak sa pozrieme najskôr na majoritnú skupinu cirkevných pečatí, svätci predstavujú vôbec najobľúbenejšie motívy pečatí cirkevných inštitúcií, ktoré ich začínajú používať už vo svojej najstaršej vrstve.⁴⁶ V prípade cirkevných predstaviteľov sa stretávame s dvoma líniami. Zatiaľ čo stredné vrstvy kléru s obľubou využívajú náboženské motívy už v 13. storočí, v prípade prelátov sa tieto začínajú dominantne uplatňovať až v 14. storočí po ústupe čisto portrétnej pečate. Veľkú skupinu používateľov pečatí, ktorí využívali náboženské motívy z mimocirkevného prostredia, tvoria v našich podmienkach mestá. V ich prípade ide však o výsledok zložitejšieho vývoja a v podstate o tretiu vrstvu formovania pečatných symbolov po období topografickej symboliky a následnej heraldickej fáze vychádzajúcej z panovníckych erbov. Nárast obľuby náboženských motívov vychádzal z politickej situácie v Uhorsku na začiatku 14. storočia.⁴⁷ Nestabilné politické pomery podnietili v prípade mestských komunít pragmatický prístup a príklon k čo možno najneutrálnejším „politicky bezproblémovým“ symbolom. A tým boli práve svätí patróni mesta, ktorým bol zasvätený ústredný kostol komunity. Vyhli sa tak prípadným dôsledkom, ktoré by priniesla neuvážená voľba motívov, odkazujúca na niektorého z politických predstaviteľov.

⁴⁶ Veľmi zjednodušene v podstate od obdobia kedy ich fyzicky potrebujú. V Uhorsku pre potreby vykonávania ordálií v 11. – 12. storočí, neskôr pre potreby kancelárskej činnosti, či už z vlastnej potreby, resp. po r. 1231 minimálne z titulu hodnoverných miest.

⁴⁷ Do slovenskej historickej spisby túto problematiku priniesol a podrobne zmapoval NOVÁK, *Slovenské mestské a obecné erby*, s. 22 – 47.

Zároveň však nemožno podceňiť duchovnú rovinu takéhoto výberu. Patrón mestskej farnosti, teda mesta i farského kostola bol svätec (svätica), ktorý mal nad mestskou komunitou ochrannú ruku, ku ktorému sa obyvatelia utiekali pri problémoch, ktorého prosili o pomoc, a ktorému zároveň ďakovali za úspech. Stretávali sa s ním pravidelne na výjavoch oltárneho obrazu počas nedeľ a sviatkov a je teda logické, že k nemu mali blízky vzťah. Takýto „ochranca“ potom nachádzal aj svoje uplatnenie v mestskej pečati, ktorá sa k jeho pamiatke a patronátu hlásila. Hagiografická symbolika sa potom udržala aj po stabilizovaní ústrednej panovníckej moci, a len postupne bola vytlačovaná heraldizáciou starších motívov a vznikom erbových pečatí. Jedným príkladom za mnohé je pečať mesta Martina. Podľa zasvätenia chrámu sv. Martinovi z Tours prijalo názov za svoj aj mesto a zanedlho po r. 1340 bolo vytvorené aj prvé známe pečatidlo zobrazujúce sv. Martina na koni, s mečom v pravicí a plášťom v ľavici.⁴⁸ Vznikol tak hovoriaci symbol, ktorý presne vyjadruje názov lokality a zároveň symbol informujúci o jej svätom patrónovi.

Podobne ako v prípade mestských pečatí, vychádzala koncepcia hagiografickej symboliky aj u cirkevných inštitúcií (kapitúl, kláštorov) z podobných premís, i keď nemožno generalizovať. Ústredný svätý patrón, po ktorom bol príslušný konvent (kapitula) pomenovaný a ktorému bol zasvätený, sa stal vo väčšine uhorských cirkevných inštitúcií aj najlogickejším námetom pečatného obrazu.⁴⁹ Tieto pečate poskytujú recipientovi jasnú informáciu o tom, že príslušná inštitúcia je zasvätená tomu-ktorému svätcovi.⁵⁰ Pečať tak jasne deklaruje spojenie inštitúcie (jej centrálného chrámu) s patrónom, ktorého úlohou je predovšetkým ochraňovať príslušné spoločenstvo.⁵¹ Rovnakú podstatu má aj zobrazovanie svätcov v pečatiach klerikov. S výnimkou najvyššie postavených prelátov, o ktorých je reč na inom mieste, sa najväčšej obľube medzi námetmi tešili vyobrazenia svätcov. Stretávame sa tu s dvoma základnými modelmi. Jednu skupinu tvoria pečate zobrazujúce

48 NOVÁK, *Pečate miest a obcí na Slovensku I*, s. 630.

49 Podobne tomu bolo aj u ďalších, mimouhorských cirkevných inštitúcií. MARNETTÉ-KÜHL, *Vom Abt zum Konvent*, s. 65 – 74. STIELDORF, *Siegelkunde*, s. 72 – 74.

50 Ide o rozsiahlu skupinu pečatí, ktorým je venovaná pozornosť vo viacerých prácach a ich vymenúvanie by bolo na tomto mieste samoúčelné. GLEJTEK, *Íkonografia pečatí konventov a kapitúl*, s. 120 – 149. TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*.

51 SLIVKA, *Uctievanie svätých na Slovensku*, s. 92 – 93. SLIVKA, *Pohľady do stredovekých dejín*, s. 136 – 137. Najnovšie pozri BOLOM-KOTARI, *Pečeti hradiských premonstrátů*, s. 90 – 91.

svätca alebo atribút, ktorého meno nesie majiteľ pečate, čiže je to osobný patrón, ktorého získal pri krste. Druhou možnosťou bolo spojiť symboliku pečate s úradnou funkciou. To znamená, zobrazíť na svojej pečati patróna inštitúcie, v ktorej klerik pôsobil. Príkladov je opäť celá plejáda. Za pekný príklad, pri ktorom je treba východiskovú koncepciu jednoznačne rozlíšiť, možno považovať nedávne nálezy dvoch pečatí spišských farárov nachádzajúcich sa na listine z roku 1396. Obidva zobrazujú výjav Baránka Božieho (*Agnus Dei*), všeobecne v kresťanskej ikonografii známeho ako atribút sv. Jána Krstiteľa.⁵² Zatiaľ čo v prípade farára Jána zo Spišského Podhradia (Obr. 4) ide o odkaz na krstného, a teda osobného patróna klerika (farský kostol bol zasvätený Panne Márii), v prípade podobnej pečate farára Mikuláša zo Spišských Vlachov (Obr. 5) ide o odkaz na miestne patrocinium sv. Jána Krstiteľa.⁵³ Takýchto a podobných spôsobov využitia svätca, resp. jeho atribútu v pečatiach klerikov poznáme z uhorského prostredia značné množstvo.⁵⁴

Z pohľadu šírenia zložitejšej myšlienky a komunikácie s príjemcom tvoria zaujímavejšiu skupinu pečate s určitou naračnou ambíciou. V Uhorsku sa stretávame s viacerými prípadmi, kedy mala cirkevná pečať za úlohu uchovávať memóriu a šíriť kult panovníkov kráľovskej dynastie. Záhrebská kapitula bola zasvätená uhorskému kráľovi sv. Štefanovi. Hoci sa jeho kult preniesol aj do dvoch starších typov pečatí, tá z 2. polovice 14. storočia prináša zaujímavý výjav spojený s počiatkami uhorskej cirkevnej organizácie. K tróniacej Madone s Ježiškom na rukách je otočený sv. Štefan, ktorý jej podáva maketu dvojvežového kostola. V takejto symbolickej skratke je tu predstavená jedna z najväčších zásluh kráľa Štefana, ako „apoštolského kráľa“, ktorý vybudoval uhorskú cirkevnú organizáciu (zosobnenú v makete chrámu) a zasvätil ju (podobne ako celé kráľovstvo), čiže dal pod ochranu Panne Márii.⁵⁵ Celý príbeh v sebe nesie aj pečať dominikánskeho konventu

52 Vychádza z biblického citátu: „*Hľa, Boží Baránok, ktorý sníma hriech sveta*“. Biblia, Nový Zákon, Jn 1, 29.

53 K oboom pečatiam najnovšie: GLEJTEK, *Neznáme cirkevno-sfragistické artefakty*, s. 54 – 57.

54 Z literatúry je známa pečať bratislavského prepošta Serafína (1302), zobrazujúca anjela s tromi pármami krídel, čiže Serafa, alebo pečať spišského kanonika Marka (1396) s vyobrazením okrídleného leva, symbolu evanjelistu. GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 112 – 113. GLEJTEK, *Nové poznatky k stredovekým pečatiam*, s. 15 – 16.

55 Podobne ako to popisuje významný naračný prameň Väčšia legenda o sv. Štefanovi: „...úplne oddaný Bohu a sľubom a ustavičnými prosbami sa spolu so svojím kráľovstvom odovzdal pod stálu ochranu Panny Bohorodičky Márie...“. MARSI-

na Margitinom ostrove z roku 1282 (Obr. 6).⁵⁶ História tohto cirkevného centra siaha do obdobia mongolského vpádu do Uhorska v roku 1241. Podľa legendy mal panovník Belo IV. spolu s manželkou ešte pred narodením obetovať Bohu svoju dcéru Margitu z vďaky za ukončenie „tatárskeho“ pustošenia. Panovník dal pre potreby pôsobenia kráľovskej dcéry v dominikánskej reholi postaviť nový kláštor na Zajačom (neskôr Margitinom) ostrove, kde zostala až do svojej smrti vo veku 24 rokov.⁵⁷ Tieto dramatické udalosti boli veľmi zaujímavé zakomponované do pečate spomenutého dominikánskeho konventu. Špicato-oválna pečať je rozdelená do dvoch úrovní. Priestor je vyplnený architektonickým rámcom. V hornom výklenku sa nachádza patrónka konventu Panna Mária s malým Ježiškom na rukách. V dolnej časti dominuje kráľovský pár, ktorý drží na rukách malé dieťa – princeznú Margitu. Stretávame sa tu s výjavom symbolického zasvätenia kráľovskej dcéry Panne Márii v zmysle opísaných historických udalostí. Vo výtvarnej skratke sa tak podarilo prerozprávať dôležitú súčasť legendy viažucej sa k životu svätice i s jej životom prepojeným s kláštorom. Pečať kláštora v sebe niesla tri informácie. V prvom rade vyjadrila patrocínium kláštora zasväteného Panne Márii, zároveň sa jasne hlási k Arpádovcom, ktorí kláštor fundovali, a v neposlednom rade vyzdvihuje najvznešenejšiu členku konventu princeznú Margitu, neskoršiu sväticu.⁵⁸

Architektúra a topografické motívy

Na rozdiel od hagiografických pečatí viazalo sa zobrazovanie čisto topografických motívov v uhorskej stredovekej sfragistike predovšetkým na korporácie. Typologická škála zobrazených stavieb pochopiteľne vychádza

NA, *Legendy stredovekého Slovenska*, s. 54. Je potrebné skorigovať skoršiu publikovanú úvahu autora štúdie, ktorý pôvodne interpretoval výjav ako zasvätenie katedrály a Záhrebskej diecézy Panne Márii. Keďže je však záhrebská katedrála zasvätená sv. Štefanovi, je pravdepodobnejšie, že úlohou pečatného obrazu je šírenie kultu panovníka. GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 123 – 124. MNL OL DL 474 (1384). TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 99 – 100, č. 59.3, tab. XX. GULIN, *Hrvatski srednovjekovni kaptoli*, s. 63. GLEJTEK, *Ikongrafia pečatí konventov a kapitúl*, s. 132.

56 MNL OL DL 1130 (1282). TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 73, č. 32.1, tab. X. NÉMETHY, *Budapest volt egyházi testületek pecsétei II*, s. 82. GLEJTEK, *Ikongrafia pečatí konventov a kapitúl*, s. 122.

57 Život blahoslavennej Margity Uhorskej. MARSINA, *Legendy stredovekého Slovenska*, s. 231.

58 K ďalším príkladom pozri GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 121 – 129.

z toho, akú inštitúciu pečať navonok reprezentovala. Zaujímavú skupinu tvorí kolekcia štyroch typov pečatí cirkevných inštitúcií z územia Slovenska, ktoré tvoria zároveň tri známe prípady čisto topografickej pečate zobrazujúcej budovu. Neprekvapí nás iste, že ide predovšetkým o zobrazenia chrámu, ktorý predstavoval srdce každej cirkevnej ustanovizne, či už išlo o konvent alebo kapitolu. Bolo to miesto, kde sa mnísi a kanonici schádzali k pravidelným modlitbám, kde boli vysluhované sviatosti, a predovšetkým tu bola slúžená svätá omša. Kostol tak predstavoval centrum náboženského života celej komunity, bol jej najviditeľnejším symbolom a reprezentantom. Topografický výjav teda predstavuje druhú alternatívu koncepcie pečate komunity popri vyššie spomenutým zobrazeniam svätcov. Už samotný latinský výraz *ecclesia*, znamenajúci tak budovu chrámu, ako i cirkevné spoločenstvo nám ponúka i výklad na pečati vyobrazeného chrámu, ktorý bol tvorený predovšetkým živým spoločenstvom spolubratov. Je veľkou otázkou, do akej miery môže byť vyobrazenie na týchto pečatiach inšpirované reálnou stavbou konkrétneho sakrálneho objektu a do akej miery ide len o zástupnú symboliku kapitulného (kláštorného) kostola. Či už budeme hovoriť o veľkej pečati Nitrianskej kapituly⁵⁹ alebo I. type veľkej pečate benediktínskeho konventu v Hronskom Beňadiku,⁶⁰ ide v podstate o prvé známe vyobrazenia hlavných kostolov týchto inštitúcií bez toho, aby sme prípadnú inšpiráciu realitou preceňovali. V prípade chrámu na Nitrianskom hrade, ktorá zobrazuje čelný pohľad na štvorvežový kostol, súčasná rekonštrukcia podoby chrámu v 13. storočí autenticitu vyobrazenia vylučuje.⁶¹ Zaujímavá je predstava, že bolo realitou inšpirované vyobrazenie na pečati nášho najstaršieho benediktínskeho konventu, na Zobore.⁶² Zatiaľ čo v prípade Hronského Beňadika, Bratislavskej a Nitrianskej kapituly ide jednoznačne o sakrálne objekty, v prípade zoborskej pečate pôsobí zobrazenie stavby rozpačito. Streťávame sa na ňom s trojvežovým opevnením, s centrálnou vežou ukončenou cimburím a bočnými vežami so šikmými strechami. Medzi vežami sa nachá-

59 GLEJTEK, *Symbolika Nitrianskej sídelnej kapituly*, s. 52 – 54. RÁBIK, *Pečať a jej spoločenská úloha*, s. 55. TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 74, č. 33. 1, tab. X. MAYER, *Hodnoverné miesta a ich pečate*, s. 118, 120. *CDSL II*, Appendix II, tab. XXIII, č. 8. NOVÁK, *Pečate konventov a kapitúl*, s. 82. JERNEY, *A magyarországi káptalanok és konventek*, s. 65.

60 TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 61 – 62, č. 19. 1, tab. VI. *CDSL I*, Appendix II, tab. XXIV, č. 17. NOVÁK, *Pečate konventov a kapitúl*, s. 81.

61 BEDNÁR – POLÁKOVÁ, *Katedrála sv. Emeráma*, s. 190 – 191.

62 TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 101, č. 61. 1, tab. XXI. MAYER, *Hodnoverné miesta a ich pečate*, s. 119. NOVÁK, *Pečate konventov a kapitúl*, s. 83

dzajú dva latinské kríže a v strede opevnenia je zavretá brána.⁶³ K budove pripomínajúcej kombináciu pevnosti a veže sa doposiaľ nepodaril nájsť v uhorskom sfragistickom materiály paralelu.⁶⁴ Existencia reálnej predlohy by bola mimoriadne zaujímavá aj pre historikov architektúry a umenia. Dá sa predpokladať, že takto neštandardne stvárnená budova zanechala dojem aj v príjemcovi pečate a bola veľmi dobre zapamätateľná. Tým sa identifikačná hodnota pečatného obrazu zaiste zvyšovala. Je zaujímavé, že napriek nesporne veľkej hodnote chrámu ako reprezentačného a reprezentatívneho priestoru spoločenstva sa v námetovej skladbe pečatí cirkevných inštitúcií v Uhorsku uplatnil len výnimočne a aj to výlučne v severných oblastiach kráľovstva. Najväčšej obľube sa tešili v 13. storočí. Z tohto obdobia pochádzajú aj všetky spomenuté príklady. To plne korešponduje aj s vývojom symboliky v mestských pečatiach, ako spomíname nižšie.

Veľmi podobný symbolický význam majú aj vyobrazenia topografických prvkov v mestských pečatiach. Zobrazenia mestských hradieb, budov radnice či mestských veží a brán symbolicky zastupovali ako abreviatúra celé mesto, čiže mestskú komunitu plnoprávných obyvateľov, ktorí v ňom žili. Ich symbolické stvárnienie v pečatnom obraze malo jasnú komunikačnú úlohu. Zatiaľ čo budova kostola či radnice predstavovala miesto konania porád a dôležitých rozhodnutí, hradby ohraničujúce mesto boli znakom a prostriedkom stability, vyhranenia sa uzavretej komunity riadiacej sa spoločnými pravidlami a právom.⁶⁵ Príjemcu takéto vyobrazenie informovalo o postavení a význame celej, v meste žijúcej society. Príkladom majiteľa tohto typu mestskej pečate je Bratislava, ktorou sa intenzívne zaoberal J. Novák (Obr. 7).⁶⁶ Najstaršie pečatidlo v súčasnosti datované približne do polovice 13. storočia zobrazuje mestské opevnenie s troma vežami a bránou. Predpokladá sa, že Bratislava bola opevnená už v období pred vpádom Mongolov v roku 1241, čomu by nasvedčovala aj skutočnosť, že nebola vyplienená. Archeologickým a historickým výskumom je v súčasnosti už preukázané, že v 2. polovici 13. storočia mala podobu typického kamen-

63 MLYNKA, *Priestorová a časová pôsobnosť hodnoverného miesta*, s. 91 – 93.

64 Vyobrazenie evokuje symbolické stvárnienie opevnených kláštorných pevností, ktoré mali viaceré benediktínske kláštory v strednej Európe. PLAČEK, *Fortifikace a cirkve ve středověku*, s. 549 – 550. Vyobrazenie vežových opevnení má aj svoje teologické vysvetlenie. Môže vyjadrovať tzv. *Ecclesia militans*, čo môže znamenať strážcu kostola i celej cirkvi. SLIVKA, *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska*, s. 88 – 89.

65 ČAPSKÝ, *Komunikace ve středověkém městě*, s. 10.

66 NOVÁK, *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*, s. 18 – 28.

ného mesta s hradbami, bránami, vežami, domami a sakrálnymi objektmi.⁶⁷ Bratislavská mestská pečať, zobrazujúca v zjednodušenej podobe samotné mesto (čiže jeho schematický portrét), sa tak stala reprezentačným symbolom, ktorým sa spoločenstvo obyvateľov (v kruhopise pečate označené ako *CIVES*) jasne vymedzilo voči ostatným obyvateľom kráľovstva a suverénne deklarovalo svoje postavenie.⁶⁸ Podobných prípadov je v stredovekom Uhorsku viacero.⁶⁹ Topografické prvky patria medzi vôbec najobľúbenejšie pečatné a heraldické symboly miest v celoeurópskom kontexte,⁷⁰ hoci v Uhorsku boli postupne vytlačované hagiografickými a heraldickými motívami.⁷¹

Texty na pečatiach

Text nebol samozrejmosťou súčasťou pečatí v období antiky ani raného stredoveku. V 11. storočí, keď sa udomácňuje pečať v Uhorsku, už však sfragistické artefakty texty väčšinou obsahujú. Máme tu ale na mysli predovšetkým hlavnú pečať. V prípade prsteňových a menších typárií je používanie textu variabilnejšie a až do konca stredoveku sa stretávame aj s tým, že v prípade hierarchicky nižšie postavených pečatí sa vyskytovať nemusí. Ako už bolo viackrát spomenuté, kým obraz oslovoval prakticky každého, kto

67 LYSÁ, *Bratislava na ceste k privilégiiu 1291*, s. 180. K problematike prehľadne aj LYSÁ, *Bratislava*, s. 113 – 115.

68 Len dodajme, že medzi rokmi 1302 – 1314 vznikla nová mestská pečať, už v duchu vrcholnej gotiky, avšak s totožným motívom ako mala predchádzajúca románsko-gotická pečať. Stredoveký vývoj mestskej symboliky Bratislavy dotvorili dve privilégia Žigmunda Luxemburského z roku 1436, s rovnakým znením, ktorými udelil Bratislave erb, vychádzajúci plne z druhej stredovekej pečate. RÁBIK, *Erbové listiny pre mestá*, s. 202 – 207. NOVÁK, *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*, s. 20 – 25. GLEJTEK, *Heraldika*, s. 163.

69 Spomeňme aspoň krásnu mincovú pečať Ostrihomu z 13. storočia zobrazujúcu do detailu prepracované symbolické vyobrazenie mesta alebo pečať komunity Spišských Sasov z rovnakého obdobia, s dominantnou vežou, doplnenú o dvojité kríž. HEGEDŮS, *Megpecsételt történelem*, s. 160 – 161, č. 127. VRTEL, *Osem storočí*, s. 65.

70 V západoeurópskych pomeroch ide rovnako o jeden z najobľúbenejších motívov mestských pečatí, veľmi často aj v kombinácii so zobrazeniami svätých patrónov. SCHICH, *Redende Siegel brandenburgischer und anderer deutscher Städte*, s. 113 – 129. KITTEL, *Siegel*, s. 294 – 304. GUMOWSKI – HAISIG – MIKUCKI, *Sfragistyka*, s. 235 – 243. EHBRECHT, *Ältere Stadtsiegel als Abbild Jerusalems*, s. 107 – 120. KLETTLER, *Die Kunst im Österreichischen Siegel*, tab. XIX, XX.

71 NOVÁK, *Slovenské mestské a obecné erby*, s. 30 – 31.

pečať videl, text predstavuje komunikačný prostriedok určený len menšej skupine recipientov, teda tým, ktorí boli text schopní čítať a interpretovať.

V celom spektre pečatí, ktoré boli počas stredoveku v Uhorsku používané, stretávame sa s textom v rôznej podobe.⁷² Najčastejšie ide o dva typy textov. Texty umiestnené priamo v pečatnom poli buď ako jediná zložka, alebo sprevádzajú obrazovú zložku. V týchto prípadoch text označujeme ako legendu. Druhou, oveľa rozšírenejšou možnosťou bolo umiestnenie textu po obvodě pečatného poľa. Takýto text nazývame kruhopis. Údaje, ktoré text obsahuje, závisia od rôznych faktorov: od obdobia vzniku pečatidla, majiteľa a jeho postavenia v spoločnosti, funkcie pečate, ale i špecifických požiadaviek objednávateľa.

Najrozsiahlejšie sú texty veľkých panovníckych pečatí, ktoré boli zároveň rozmerovo najväčšie. S výnimkou panovníckych búl z 11. a 12. storočia ide výlučne o texty po obvodě pečatného obrazu.⁷³ Veľmi všeobecne môžeme povedať, že vo väčšine prípadov je úlohou textu identifikovať majiteľa pečate. Skladajú sa z jeho mena a hodností, ktoré zastával. V prípade panovníkov sa rozsah textu postupne rozširoval. Spočiatku mal pomerne jednoduchú podobu.⁷⁴ Postupne bol obohatený o devočnú formulku odkazujúcu, že panovník vládne z Božej milosti (*Dei gracia*).⁷⁵ Keďže sa rozširovala titulatúra krajín, v ktorých panovník vládol, postupne sa text rozširoval tak, že musel byť vpísaný do dvoch, resp. troch kružníc. V prípade kráľovských mincových pečatí pokračoval (alebo sa čiastočne opakoval) aj na reverznej strane pečate.⁷⁶ Vo vrcholnom a neskorom stredoveku legenda

72 Pozri napríklad: POKORA – HLEBIONEK – KAŁUSKI, *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, Poznań 2016.

73 Máme na mysli búly kráľov Šalamúna, Gejzu II., Belu III. Text v týchto prípadoch vyplňa celú reverznú stranu buly, tak ako to poznáme z pápežských búl. TAKÁCS, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 82 – 83, č. 7; s. 92 – 93, č. 13; s. 100 – 101, č. 19.

74 Ako napríklad v prípade veľkej pečate kráľa Ladislava I.: *SIGILLVM LADESLAI REGIS*. TAKÁCS, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 84, č. 9.

75 Od panovníka Kolomana: *COLOMANNVS DEI GRATIA VNGARORVM REX*. TAKÁCS, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 86, č. 10.

76 Napríklad I. typ mincovej pečate Žigmunda Luxemburského znie: Averz: † *SIGISMVNVS . DEI . GRACIA . HVNGARIE . DALMACIE . CROACIE . RAME . SERVIE . GALICIE . LODOMERIE . COMANIE . BULGARIEQUE REX . MAR-CHI . BR//ANDEMBVRGENSIS . SACRI . ROMANI . IMPERII . ARCHICAMERARIVUS . ATQUE . BOEMIE . ET LVCENBVRBENSIS . HERES*. Reverz: † *S(I-GILLVM) . SECVNDVM . SIGISMVNDI . DEI . GRACIA . REGIS . HVNGARIE . ET ALIORVM . REGNORVM . IN . ALIO . PARII . SIGILLI . EXPRESSORVM*. HEGEDŰS, *Megpecsételt történelem*, s. 49 – 50, č. 27.

pečate v podstate zodpovedala veľkému titulu, ktorý panovník používal v slávnostných privilegiách.

Oproti najrozsiahlejším textom veľkých kráľovských pečatí sú kruhopisy u svetských a cirkevných hodnostárov kráľovstva podstatne jednoduchšie. Najčastejšie sú tvorené úvodným krížikom predstavujúcim symbolickú invokáciu, čiže naznačenie modlitby v úvode textu, tak ako ho poznáme z kráľovských pečatí a úvodných častí listín. Nasleduje, často skrátené, slovo pečať (*sigillum*) doplnené o meno a najdôležitejšie tituly a hodnosti majiteľa pečate.⁷⁷

Z hľadiska pochopenia mestotvorného procesu a fungovania stredovekých mestských komunít sú dôležité kruhopisy mestských pečatí. V najstaršej fáze text hovoril o tom, že ide o pečať mešťanov – *sigillum civium* (zo Žiliny, z Trnavy), čiže komunity (združenia) mešťanov. V priebehu 14. storočia sa s posunom chápania mesta ako územno-právneho útvaru mení aj text kruhopisu na *sigillum civitatis* – pečať mesta.⁷⁸

Údaje v kruhopise sa môžu, ale nemusia týkať toho, o aký druh pečate ide, v prípade že používateľ vo svojej kancelárii používal viacero typárií rôzneho významu. Najčastejšie sa stretáme s označením veľkej pečate (s. *maius. s. authenticum*), v prípade pečatí prelátov (s. *pontificale*), menšej pečate (s. *minus; s. ad causas*), tajnej pečate (s. *secretum*) alebo strednej pečate (s. *mediocris*).⁷⁹

Súčasťou kruhopisu môže byť nielen text identifikujúci majiteľa, ale aj vyobrazenia v pečatnom poli. Tak to máme zachytené v I. type pečate Záhrebkej kapituly, kde text hovorí, že ide o obraz sv. Štefana, kráľa.⁸⁰ S týmto typom textov sa stretávame aj v mestských pečatiach. Príkladom je veľká pečať Trnavy zo 14. storočia. V tomto prípade vonkajší kruhopis identifikuje vyobrazený kruh šťastia⁸¹ a vnútorný Boha (Kristovu hlavu) v kruhu.⁸² Zau-

77 Ako príklad môže poslúžiť pečať krajinského sudcu a bratislavského župana Mikuláša Séciho: † *S(IGILLVM) • NICO(LAI) • D(E) • ZECH • IVDICIS • CVRIE • REGIE • ET • COMITIS • POSONIENSIS*. HEGEDŮS, *Megpecsételt történelem*, s. 99, č. 72.

78 RÁBIK, *O najstaršom trnavskom mestskom znaku*, s. 51 – 52.

79 Takýchto príkladov je množstvo a nie je možné ich na tomto mieste podrobne vymenúvať.

80 + *IMAGO • S(ANCTI) • STEPHANI REGIS + S(IGILLVM) • CAPITVLI ZAGRABIEN(SIS)*. TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 99, č. 59.1.

81 † *S(IGILLVM) CIVIVM DE ZVMBOTHEL CVM ROTA FORTVNE*. HEGEDŮS, *Megpecsételt történelem*, s. 164.

82 † *ET DEVS IN ROTA*. HEGEDŮS, *Megpecsételt történelem*, s. 164. Podobne sa v I. type veľkej pečate Košíc zo začiatku 14. storočia stretávame s popisom svätice:

jímavé sú pečate z najstaršieho obdobia (11. – začiatok 13. storočia). Je to fáza, v ktorej má textová zložka nekráľovských pečatí pomerne veľkú variabilitu. Známa je napríklad predvolávacia pečať komesa Tristana, ktorá nesie text: *Komes Tristan ma posiela*.⁸³ Kruhopsis jasne vypovedá o tom, že držiteľ pečate mal poverenie jej majiteľa na predvolanie osoby k súdu.⁸⁴ Sú ale aj prípady, kedy kruhopsis nesie iné, pre historika zaujímavé údaje, viažuce sa k používaniu konkrétneho typária, resp. udalostiam, ktoré jeho používaniu predchádzali. Ako ešte nižšie spomenieme, k najzávažnejším udalostiam, ktoré viedli k výmene typária, patrilo jeho odcudzenie či strata počas násilných aktov, rabovania, vojenských akcií a podobne. V Uhorsku sa stretávame s niekoľkými prípadmi, kedy aj kruhopsis na tieto udalosti odkazuje. Jágerská kapitula začala po mongolskom vpáde do Uhorska používať nové typárium, v kruhopise priamo označené *post plagam*.⁸⁵ Zabrániť zneužitiu staršieho pečatidla, v tomto prípade kráľovského, mal aj tretí riadok kruhopsisu III. typu veľkej pečate Ondreja II. Doslova sa tu hovorí, že: „iné pečate sú falošné a jedine táto pečať je pravá“.⁸⁶

Druhú skupinu tvoria texty sprevádzajúce obrazovú zložku priamo v pečatnom poli, ktoré môžeme označiť ako legenda. Úlohou týchto textov bolo identifikovať zobrazenú postavu alebo výjav. Väčšinu prípadov tvoria pečate cirkevných inštitúcií s vyobrazením svätcov. Známy je napríklad II. typ veľkej pečate Ostrihomskej kapituly s vyobrazeným výjavom korunovácie sv. Štefana ostrihomským arcibiskupom, ktorých po stranách sprevádza identifikačný text.⁸⁷ Podobných prípadov, kedy text identifikuje zobrazeného svätca, je medzi pečaťami uhorských cirkevných inštitúcií viacero. Niekedy je súčasťou legendy aj biblický citát, ktorý konkrétnu scénu identifikuje a dopĺňa. Takýmto prípadom je vyobrazenie na pečati premonštrát-

S(ANCTA) ELISABETH. NOVÁK, *Slovenské mestské a obecné erby*, s. 125.

⁸³ *COMES TRISTANVS ME MISTI*. MNL OL DL 421 (1255). PRAY, *Syntagma historicum de sigillis*, tab. 1, fig. 2.

⁸⁴ Hoci máme pečať originálne zachovanú len ako privesenú k listine, text jasne hovorí o jej pôvodnej úlohe pri výkone práva. KUMOROVITZ, *A magyar pecséthasználat története a középkorban*, s. 17.

⁸⁵ † *S(IGILLVM) • CAPIT(V)LI • AGRIEN(SIS) • ECCL(ES)IE • POST • PLAGAM*. TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 56, č. 14.3.

⁸⁶ *ALIA SIGILL(A) S(VN)T FALSA ISTVD SIGILL(VM) E(ST) VERV(M)*. TAKÁCS, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 114.

⁸⁷ Vľavo od mladého panovníka sa nachádza text: *REX || VNGA || RIE* a vpravo od arcibiskupa: *AR || CHI || EP(ISCOPV)S || ST(RI)GO || NIEN(SIS)*. TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 59, č. 16.3.

skeho kláštora v Šahách.⁸⁸ Stretávame sa tu s vyobrazením scény zvestovania, čiže stretnutia archanjela Gabriela s Pannou Máriou. Archanjel má pravú ruku zdvihnutú na pozdrav a v ľavej ruke drží stuhu s nápisom *AVE MARIA*, čiže začiatkom pozdravu z evanjelia „*Ave Maria gratia plena...*“.⁸⁹

Na pomedzí kruhopisu a legendy stoja texty, ktoré väčšinou sprevádzajú erb majiteľa, sú tvorené len niekoľkými literami, ktoré predstavujú skrátenie mena a najdôležitejších titulov majiteľa. Stretávame sa s nimi predovšetkým v prsteňových pečatiach, u ktorých malé rozmery neumožňovali zobrazenie rozsiahlejšieho textu.⁹⁰

Je zaujímavé, že v uhorskom sfragistickom materiáli sa stretávame len výnimočne s kruhopismi či legendami s charakterom literárnych (naračnych) textov. Hoci napríklad v západoeurópskych prameňoch pečate pomerne často odkazujú na inšpirácie antickými autormi či biblickými textami, v Uhorsku ide o veľmi zriedkavé prípady.⁹¹ Jedným z nich je pečať, ktorú pri božích súdoch pravdepodobne používala Vesprímska kapitula, a je známa zo zachovanej listiny zo začiatku 13. storočia. Text znie: † *FORTITVDO MEA ET LAVS MEA DOMINVS*. Tento text odkazuje na niekoľko biblických citátov: „*Moja sila a moja udatnosť je Pán a stal sa mi spásou*“ (EX 15, 2); „*Moja sila a chvála je Pán, on sa mi stal záchrancou*“ (Ž 117, 14) a „*Hľa, Boh mojej spásy, dúfam a nebojím sa, veď moja sila a môj chválospev je Pán, on sa mi stal spásou*“ (Iz 12, 2). Je veľmi pravdepodobné, že ide o biblické citáty, ktoré boli súčasťou liturgických úkonov sprevádzajúcich božie súdy v Uhorsku.⁹² Ide ale o pramene v našich podmienkach veľmi zriedkavé a vzácne.

88 TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 66, č. 23. 1, tab. VIII. HEGEDŰS, *Megpecsételt történelem*, s. 158, č. 125. GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 104 – 105.

89 „V šiestom mesiaci poslal Boh anjela Gabriela do galilejského mesta, ktoré sa volá Nazaret, k panne zasnúbenej mužovi z rodu Dávidovho, menom Jozefovi. Anjel prišiel k nej a povedal: «Zdravas’, milosti plná, Pán s tebou».“. Biblia, Nový zákon, Lk, 1, 26 – 28.

90 Množstvo príkladov je na listine: MNL OL DL 22154 (1511). CSÁNKI, *Harminczhat pecsétés oklevél*, s. 1 – 11.

91 DIEDERICH, *Siegelkunde*, s. 146 – 173.

92 SOLYMOSI, *Istenítélet és pecséthasználát*, s. 359 – 375. Rekonštrukcia pečate zobrazujúcej trúbiaceho anjela: FEJÉRPATAKY, *Oklevelek II. István korából*, s. 159.

Pečať ako prostriedok rodovej pamäte

Na rozdiel od najnižších zložiek spoločnosti malo u privilegovaných vrstiev zásadný význam poznanie a pestovanie rodovej pamäti – memórie. Tá odkazovala na dlhý sled generácií predkov, poukazovala, keď už nie na ich činy, tak aspoň na ich existenciu. Tým, že súčasníka zaraďovala do dlhého sledu plynúcich generácií bola zároveň zdrojom legitimacy a postavenia v spoločnosti.⁹³ Dokladov pestovania tejto pamiatky na predkov je veľké množstvo. Čiastočne ju môžeme sledovať v prípade najvyšších predstaviteľov uhorskej spoločnosti aj na pečatiach. Ide o dva základné spôsoby zvýraznenia tejto rodovej pamäte a príslušnosti. Prvú skupinu tvoria pamiatky v podobe textu na pečati. V Uhorsku sa stretávame s tým, že súčasťou mena majiteľa pečate bol odkaz na jeho otca. Takto môžeme sledovať odkaz na rodičov v prípade panovníckych pečatí. Ako prvý známy uhorský panovník do textu kruhopisu takýto odkaz vložil už Štefan III. (1162 – 1172). Kruh opis pečate nesie text: *Stefanus Dei gracia Geyse regis filius Ungarie Dalma-cie atque Crovacie rex* (= Štefan, z Božej milosti syn Gejzu, kráľa Uhorska, Dalmácie a Chorvátska).⁹⁴ Takýto odkaz na otca sa vyskytuje u uhorských panovníkov aj v ďalšom období, hoci treba povedať že nie pravidelne. Musíme si uvedomiť, že na rozsah textu mala výrazný vplyv napríklad veľkosť pečate. Keďže jej veľkosť (obvod) limitoval aj rozsah textovej zložky, je zaujímavé sledovať jeden druh pečate – veľkú (často dvojstrannú) pečať, ktorá takéto rozšírenie textu bez problémov umožňovala. Od spomínaného Štefana III. až do posledného predstaviteľa arpádovskej dynastie Ondreja III. si uhorskí panovníci pravidelne uctievali otcovskú pamiatku v textoch na pečatiach. Stereotypne tu môžeme vidieť formulácie *regis filius (filii)*, vzácné s *regis...nepos* v prípade Ondreja III.⁹⁵ Jedinú výnimku predstavujú pečate Belu III., ktorý vo svojej veľkej pečati ani zlatej bule odkaz na otca Štefana III. neuvádza.

Zmenu predstavuje nástup Anjouovcov, kde už Karol Róbert ani v jednej veľkej pečati odkaz na otca neuvádza.⁹⁶ Podobne aj u panovníkov ďalších

93 Pozri: ŠIMŮNEK, . *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 270.

94 TAKÁCS, *Az árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 94, č. 15.

95 TAKÁCS, *Az árpád-házi királyok pecsétjei*, s. 94 – 151.

96 Jeho pečať kompletne vychádza z pečate otca Karola Martella, ktorú si dal vyhotoviť ako následník uhorského trónu (!). Vznikla pravdepodobne ešte pred Karolovým príchodom do Uhorska a nedá sa vylúčiť, že u rovnakého zlatníka. TAKÁCS, *Károly Róbert pecsétjei*, s. 7 – 15. Výnimku tvorí napríklad manželka Karola Róberta, Alžbeta, ktorá vo svojej mincovej pečati pamiatku na svojho otca udržiava

dynastií už spomienku na otcov v kruhopisoch nenájde. Hoci nemožno tieto fakty preceňovať, naznačuje aj táto skutočnosť, akú dôležitú úlohu zohrávalo pestovanie arpádovskej rodovej pamäti pri legitimizácii nástupcov na panovníckom poste.

Takýto prejav pamäti nie je vyhradený len vládnucej dynastii, ale aj širokému okruhu nobility. Od 13. storočia v písomných prameňoch nachádzame mená doplnené o meno otca či iného príbuzného, ktoré majú v prvom rade praktický význam.⁹⁷ Umožňovali bližšie identifikovať osobu. Zároveň ide o odkaz na pokrvného príbuzného a formu budovania rodovej pamiatky. V rovnakom období sa objavujú aj pečate predstaviteľov šľachty, kde kruhopis takýto odkaz obsahuje. Ako príklad môžeme použiť pečať Tomáša zo sv. Jura, ktorého pečať nesie text: *Sigillum Thome comitis, filii Abraa(m)* čo korešponduje s intituláciou listiny: *Nos Thomas comes filius Abrahaam...*⁹⁸ Poznáme aj prípady, kde v hlavnej úradnej pečati majiteľ takúto spomienku vynechal, ale naopak v menšej pečati sa už nevyskytujú jeho hodnoty a funkcie, ale práve odkaz na otca. Príkladom toho bol v polovici 14. storočia palatín Mikuláš, ktorý je vo veľkej pečati palatína sudcu Kumánov identifikovaný ako *sigillum Nicolai Gileti...* a v menšej pečati text znie: *sigillum Nicolai filii Geletii*.⁹⁹

Zatiaľ čo u textov na pečatiach sa stretávame s odkazmi v podstate len o generáciu naspäť, pečate niesli aj iný identifikačný prvok, ktorý bol nositeľom rodovej pamäti v podstate väčšom rozsahu. Je ním rodový erb. Heraldika sa v Uhorsku začína objavovať koncom 12. storočia. Od 13. storočia sa so šľachtickými rodovými erbami stretávame už pravidelne, pričom sa stáva bežnou súčasťou života nobility na dlhé storočia. V tejto fáze, až do začiatku 15. storočia ide o erby, ktoré rody prijímali spontánne a bez nejakých obmedzení ich používali. Vidíme tu dva spôsoby, ako sa rodová pamäť uchovávala aj pomocou erbov. Jednak to boli erby, ktoré rody používali viaceré generácie nepretržite od ich vzniku. Druhú skupinu tvoria erby, ktoré vychádzali z pôvodného rodového erbu a v prípade štiepenia rodu na viaceré línie menili tieto pôvodný erb, či už zmenami tinktúr, úpravami erbových znamení, klenotov a podobne. Takéto úpravy erbu, rozšírené v celej Európe, nazývané brizúry, môžeme sledovať aj v našej domácej heraldike.

(...*sigillum Elisabethe regine filie Ladislai regis Polonie*). HEGEDŰS, *Megpecsételt történelem*, s. 69, č. 45.

⁹⁷ MAJTÁN, *Naše priezviská*, s. 7.

⁹⁸ MNL OL DL 998 (1278).

⁹⁹ HEGEDŰS, *Megpecsételt történelem*, s. 80 – 81, č. 53, 54.

Klasický príklad predstavuje starobylý rod Hunt-Poznanovcov. Tí zrejme už v 1. polovici 13. storočia používali erb tvorený štítom s polmesiacom prevýšeným hviezdou. Po rozdelení rodu na ďalšie vetvy svätajurskí a pezinští grófi z rodového erbu prijali hviezdou, druhá, nitrianska vetva – Forgáčovci zas prijali z materského rodu polmesiac, na konci 14. storočia sa vo forgáčovskom erbe stala dominantnou figúrou korunovaná, z koruny vyrastajúca panna.¹⁰⁰ Na tomto príklade môžeme vidieť, ako sa i pri vzdďalovaní jednotlivých vetiev od pôvodného rodu stáva rodová symbolika, resp. jej časť súčasťou pamiatky a rodovej tradície. Hoci ide o problematiku predovšetkým genealogicko-heraldickú, má svoje miesto aj pri štúdiu pečatí. Absolútnu väčšinu prameňov na základe ktorých môžeme túto, v pravom slova zmysle symbolickú, medzigeneračnú komunikáciu mapovať, predstavujú šľachtické pečate. Až do rozšírenia erbových listín na začiatku 15. storočia sú pečate v podstate jediným médiom, na ktorom môžeme tento heraldický vývoj sledovať systematicky. Erb ako súčasť pečate jednoznačne zvyšoval jej informačnú a identifikačnú hodnotu v nepomerne väčšej miere ako neheraldické vyobrazenie. Predovšetkým v užšom okruhu, kde bolo napríklad erbové znamenie (zemepána, preláta, mesta) všeobecne známe a zrozumiteľné, bola jeho identifikačná hodnota značná.

O význame erbu ako symbolického vizuálneho média, ktoré odkazuje na príslušnosť k rodu, by sa dalo rozprávať dlho a iste by si táto otázka zaslúžila širší priestor. Vzhľadom na zameranie príspevku sa však ďalších analýz zdržím.

Stabilita pečatného obrazu

Dôležitú otázku v rámci štúdia pečatného obrazu predstavuje jeho stálosť alebo variabilita. Máme tu na mysli predovšetkým tendenciu používať dlhodobu jediné typárium, resp. kontinuálne používanie ďalších typárií v rámci dlhšieho časového úseku s rovnakým alebo podobným pečatným obrazom, alebo naopak tendenciu motívy meniť a prispôsobovať novým, aktuálnym požiadavkám a predstavám. Na takéto štúdium sú vhodné predovšetkým pečate tých používateľov, ktorí predstavovali stabilný a dlhodobý prvok stredovekej spoločnosti. Začať by sme mali pečatami panovníckymi. Práve listina panovníka, s ktorou bola úzko spojená aj pečať, mala v spoločnosti naj-

¹⁰⁰ Podrobne pozri aj s reprodukciami: GLEJTEK, *Heraldika*, s. 189 – 194. LUKAČKA, *Erby najstarších šľachtických rodov*, s. 79 – 81.

vyššiu hodnotu a bola najvyšším garantom práva. V prípade panovníckych pečatí ide však o taký závažný prvok spoločenského poriadku, že po určitom období hľadania stabilnej formy, ktoré môžeme veľmi zhruba vymedziť 11. až 12. storočím, od 13. storočia vykazuje základný pečatný obraz len minimálne zmeny. Dominantu tvorí panovník v majestáte, ktorého popisujeme vyššie a menia sa len detaily, umelecký dobový prejav, heraldická a textová zložka. Postava panovníka ako základný ikonografický prvok ale zostáva, či už to bude jednostranná veľká pečať, averz mincovej pečate či zlatá bula. Takto koncipovaná pečať sa udržala hlboko do novoveku.¹⁰¹ Táto stabilita je pochopiteľná a vyplýva z vyššie povedaného. Kráľovská pečať ako garant pravosti dokumentu a súhlasu panovníka s jeho znením mala v stredovekej spoločnosti neotrasiteľné postavenie a nestretávame sa s tým, že by bola bez vážnych dôvodov spochybňovaná.¹⁰²

Zaujímavejšie je v tomto smere sledovať pečate inštitúcií. Mám tu na mysli napríklad pečate miest či cirkevných inštitúcií. Vďaka konstituovaniu hodnoverných miest v priebehu 13. storočia vznikla v Uhorsku špecifická situácia. Cirkevné inštitúcie sa stali súčasťou širokého komplexu inštitúcií vykonávajúcich rôzne súdne a administratívne úkony na základe nariadenia panovníka či vysokého svetského predstaviteľa. Pečate týchto kapitúl a konventov získali punc autenticity, čo v praxi znamenalo, že nimi spečatené písomnosti sa stali všeobecne uznávanými a akceptovanými v rámci svetských aj cirkevných fór celého kráľovstva. O vážnosti, akej sa práve pečate hodnoverných miest tešili, svedčí množstvo právnych noriem, ktoré riešili používanie, ochranu, ale i zneužívanie pečatidiel týchto inštitúcií.¹⁰³ Z toho vyplýva, podobne ako sme to spomínali pri kráľovskej pečati, snaha používať hlavné pečatidlo ako garanta pravosti kontinuálne, dlhodobo bez zmien. Poznáme hodnoverné miesta, kde skutočne počas celého stredoveku, ba aj počas novoveku bolo nepretržite používané jediné pečatidlo. Medzi také môžeme zaradiť z nášho územia pečatidlo premonštrátskeho konventu v Jasove zobrazujúce polpostavu sv. Jána Krstiteľa s Baránkom Božím na rukách,¹⁰⁴ pečatidlo konventu rovnakého rádu v Turci s vyobraze-

101 Príklady z novoveku publikuje: ÉRSZEGI, *Sigilla regum*, s. 76 – 87, č. 40 – 51.

102 Listiny uhorských kráľov a protikráľov, ktoré neboli považované za platné, presne špecifikuje zbierka uhorského zvykového práva Tripartitum (najmä II. časť, čl. 14). LEHOTSKÁ, *Uhorské dekréty*, s. 44.

103 Sú to predovšetkým zákony promulgované panovníkom, neskôr i uhorským snemom, ale i štatúty kapitúl, ktoré činnosti hodnoverného miesta a pečateniu pravidelne venovali veľkú pozornosť.

104 TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 67, č. 24. 1, tab. VIII. GLEJTEK, *Iko-*

ním Madony s Ježiškom na rukách,¹⁰⁵ alebo pečatidlo Bratislavskej kapituly s jedinečným vyobrazením dvojvežovej sakrálnnej budovy (kostola), s polpostavou Krista v strede.¹⁰⁶ O tom, že tieto pečatidlá boli používané na pečatenie písomných dokumentov nepretržite dlhú dobu, svedčí nielen množstvo stredovekých listín, ale aj novovekých písomností.¹⁰⁷

Recepcia nových podnetov pri koncipovaní pečatného obrazu

Pri tvorbe nových pečatidiel sa stretávame aj s iným fenoménom. Je to snaha prijímať nové podnety, čiže pečatné motívy, zodpovedajúce dobovým či osobným požiadavkám majiteľa. Tieto otázky súvisiace s ikonografiou pečatí nám umožňujú skúmať akúsi vzájomnú komunikáciu medzi rôznymi pečatami v určitom priestore alebo čase. Spomenuli sme nepísaný zvyk, podľa ktorého čím bol majiteľ pečate vyššie postavený v spoločenskej hierarchii, tým viac i jeho pečať (pečate) vykazovali stabilitu. Táto premisa vo väčšej miere platí ešte v 13. storočí. Následne sa ale stretávame s tým, že v niektorých skupinách, i vysoko postavených užívateľov sa v 14. storočí postupne začína meniť. O tom, ako kreatívne mohli ku koncipovaniu svojich typárií pristupovať preláti z jedného okruhu, svedčia pečate predstavených niektorých kapitúl. Pomerne dobre je zmapovaný vývoj napríklad v Spišskej kapitule. Tu máme veľké šťastie, keďže sa od konca 13. storočia až do polovice 15. storočia zachovalo pomerne veľké množstvo písomností, ktorých súčasťou boli i pečate členov kapituly, prepoštov a kanonikov.¹⁰⁸ Prvá známa pečať spišského prepošta – biskupa Jakuba z roku 1298 ešte vykazuje zhodu s pontifikálnymi pečatami staršieho typu, v ktorých dominuje postava

nografia pečatí konventov a kapitúl, s. 130. *RDSI I*, Appendix sigillorum, č. 16. NOVÁK, *Pečate konventov a kapitúl*, s. 82. JERNEY, *A magyarországi káptalanok*, s. 99.

105 TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 90, č. 51. 1, tab. XVI. *RDSI I*, Appendix sigillorum, č. 24. NOVÁK, *Pečate konventov a kapitúl*, s. 83. JERNEY, *A magyarországi káptalanok*, s. 121 – 122.

106 ŠEDIVÝ, *Mittelalterliche Schriftkultur*, s. 60 – 61. TAKÁCS, *A magyarországi káptalanok*, s. 79 – 80, č. 39. 1, tab. XII. *CDSI II*, Appendix II, tab. XXIII, č. 9. *RDSI I*, Appendix sigillorum, č. 15. GLEJTEK, *Ikonografia pečatí konventov a kapitúl*, s. 123. NOVÁK, *Pečate konventov a kapitúl*, s. 81. JERNEY, *A magyarországi káptalanok*, s. 69.

107 Napríklad pečatidlo jasovského konventu bolo používaného až do zániku hodnoverného miesta v 19. storočí. RAGAČ, *Nález stredovekého pečatidla*, s. 80.

108 Detailne pozri GLEJTEK, *Nové poznatky k stredovekým pečatiam*, s. 6 – 21.

samotného prepošta. Začiatok 14. storočia, ale podobne to môžeme sledovať v celouhorskom materiáli, znamená aj nástup kombinovaných pečatí, v ktorých sa postupne popri majiteľovi – prepoštovi, objavujú aj hagiografické výjavy a heraldická zložka. V tomto zmysle zapadajú aj spišské prepoštské pečate do koncepcie ikonografie pečatí prelátov naprieč celým kráľovstvom. Podobne ako v Jakubovej pečati, aj v pečati ďalších prepoštov je v súlade so zvyklosťami zobrazený majiteľ. Už však pečati nedominuje, ale postupne sa dostáva do úzadia. Ešte u prepošta Pavla (1303) (Obr. 8) vyplní dve tretiny pečate a je zobrazený pri slávení eucharistie, u prepošta Henricha (1316) a Jána (1326) už sa nachádza len v dolnej tretine pečate, v devočnej polohe, teda kľačiaci pri modlitbe. Pečať prepošta Dominika (1357) (Obr. 9) opäť zobrazuje majiteľa pečate v devočnej polohe, ale pomerne subtilne v dolnom výklenku pečate.¹⁰⁹ Zo strán ho okrem toho sprevádzajú dva štíty s rodovým erbom Bubekovcov, ktoré okrem kruhopisu pečate aj vizuálne identifikujú majiteľa.¹¹⁰ U prepoštov Benedikta (1363) a Juraja (1421) už portrét majiteľa úplne supluje jeho rodový erb. Môžeme len dodať, že takýto príklon k heraldickým motívom na pečatiach, je typický v cirkevnom prostredí až do konca stredoveku a aj počas celého raného novoveku.¹¹¹

Zaujímavo sa vyvíjalo aj využívanie ďalších motívov, ktoré vo svojich pečatiach prepošti aplikovali. Ako sme spomenuli, môžeme sledovať postupný ústup od zobrazenia portrétu majiteľa. Ten je ale naopak sprevádzaný novými motívmi. Pavlova pečať zobrazuje v hornej tretine patróna kapitulného chrámu, sv. Martina, v podobe biskupa. V Henrichovej pečati už je sv. Martin dominantný. U prepošta Jána dochádza k prerušeniu zobrazovania sv. Martina. Ten je nahradený Pannou Máriou, teda sväticou, ktorá mala v kapitule rozšírený kult. Prepošt Dominik pririekol dominantné

109 Pečať pôvodne publikoval L. Vrteľ, ktorý ju ale mylne pripisuje klerikovi Jakubovi. Podobne ju nesprávne kanonikovi Jakubovi pririekol aj V. Rábik. V tomto duchu je potrebné korigovať aj závery štúdie M. Glejteka o pečatiach členov spišskej kapituly, ktorý ju do zoznamu nekorektne nezahrnul. Z textu kruhopisu vyplýva, že ide skutočne o Dominikovu pečať. Za upozornenie ďakujem Mgr. Petrovi Labancovi, PhD. VRTEĽ, *Osem storočí*, s. 89. RÁBIK, *Stredoveké cirkevné pečate*, s. 333.

110 Bubekovský erb je rozdelený do dvoch štítov. V ľavom (heraldicky vpravo) sa nachádza štítové znamenie a v pravom (heraldicky vľavo) klenot bubekovského rodového erbu. Takéto fragmentácie nie sú v uhorskej heraldike 14. storočia ničím výnimočným. Klenot je vnímaný ako rovnocenný symbol štítového znamenia a v súlade s dobovým vkusom často krát aj hojne zobrazovaný na úkor štítu. GLEJTEK, *Heraldika*, s. 33.

111 Podrobne k vývoju heraldickej zložky pečatí stredovekých cirkevných predstaviteľov pozri: GLEJTEK, *Vývoj erbov*, s. 55 – 68.

postavenie v pečati opätovne sv. Martinovi. Jeho ikonografia už však nekopíruje pečate predchádzajúcich prepoštov, ale využíva motív z inštitucionálnej pečate Spišskej kapituly. Celkom zaujímavé je, že pritom nevychádza z aktuálneho II. typu pečate kapituly, ale zo staršieho, ktorej typárium bolo odcudzené v r. 1279 počas vyplienenia kapituly vojskami Ladislava IV.¹¹² Je tu zobrazený sv. Martin sediaci na koni, deliaci sa o svoj plášť so žobrákom. U prepošta Benedikta sa oba posledné motívy spojili v jedinej pečati. Madona s Ježiškom je umiestnená v hornej časti a sv. Martin v strede pečate. V poslednej známej veľkej pečati prepošta Juraja dochádza k ďalšej modifikácii. Opäť je tu dominantný sv. Martin, ale už stvárnený ako stojaci rytier v zbroji, a Madona je úplne vynechaná. Za necelých 130 rokov sa nám spolu v rámci Spišskej kapituly zachovalo osem veľkých pečatí spišských prepoštov. V sledovanom období sú v pramennom materiály hiáty, ktoré sa žiaľ zrejme nepodarí zaplniť. I tak ide o dostatočnú vzorku, na ktorej môžeme zachytiť spôsob, akým sa v rámci pomerne uzavretého spoločenstva kapituly niektoré námety vyvíjali, dopĺňali, transformovali a zanikali. Pečate tak ako postupne vznikali v chronologickom slede nám ukazujú, ako sa predstavy zadávateľov a tvorcov pečatidiel vyvíjali. Zaujímavé sú modifikácie zobrazenia kapitulného patróna vo viacerých ikonografických schémach (biskup – milosrdný rytier – rytier), ako i presadzovanie sa mariánskeho kultu v kapitule. Ide o príklad komunikácie a prenášania motívov a vzorov, teda formu komunikácie, ktorá je v koncipovaní pečatí v stredoveku síce častá, ale pre torzovitost prameňov ťažšie zachytiteľná.¹¹³

Rýchlosť výmeny pečatidla

Hoci je snaha používať nemenne jedno pečatidlo pochopiteľná aj v zmysle stredovekých i ranonovovekých predstáv o stabilite ako „cenenom hodnotovom rámci“, nastávali situácie, ktoré si vyhotovenie nového pečatidla vyžadovali. Sú prípady, že sa pečatidlo jednoducho mechanicky poškodilo a bolo ho potrebné nahradiť novým. Inou možnosťou bola potreba pečatidla aktualizovať v prípade, že sa majiteľ posunul v spoločenskej hierarchii a pečať musela reflektovať tento nový status. Veľa prípadov výmeny pečatidiel súvisí aj s pohnutými udalosťami, ako boli vojenské vpády, rabovania

112 RÁBIK, *Stredoveké cirkevné pečate*, s. 333.

113 Podobne by sa dali analyzovať pečate členov kapituly – kanonikov, a vzájomné vplyvy prepoštských a kanonických pečatí.

či lúpeže. Dôležitú otázku tu predstavuje rýchlosť, ktorá v takomto prípade komunikáciu sprevádzala. Zdalo by sa, že v konzervatívnej stredovekej spoločnosti budú procesy zmien pomalé. Napriek tomu máme i tu možnosť sledovať značnú dynamiku. Viaceré príklady hovoria o tom, že informačné toky mohli byť v 13. či 14. storočí rýchlejšie ako bežná komunikácia so štátnymi úradmi či súdmi na Slovensku v 21. storočí. Táto rýchlosť bola vo väčšine prípadov vynútená vážnosťou situácie a potrebami, ktoré vyžadovali energický prístup. Medzi najzásadnejšie patrila potreba rýchlej výmeny pečatidla v prípade jeho krádeže či straty, aby nedošlo k prípadnému zneužitiu. V uhorskom prostredí máme takýchto udalostí v priebehu stredoveku zdokumentovaných viacero. Zachytené prípady sa týkali predovšetkým pečatí panovníkov a niektorých hodnoverných miest. Tieto autentické pečate, slúžiace predovšetkým na pečatenie dokumentov trvalej platnosti, mali z právneho hľadiska zásadný význam. V prípade odcudzenia typária mohli byť protiprávne vyhotovené falošné listiny, ktoré mohli spôsobiť vážne škody jednak poškodeným majiteľom pravého typária, ako i ďalších osôb, ktorých sa takéto falzifikáty dotýkali. Dá sa teda domnievať, že poškodený majiteľ typária mal eminentný záujem situáciu urýchlene riešiť. Pri skúmaní toho, o aký rýchly proces išlo, nám však priame dôkazy chýbajú. Vo väčšine prípadov vieme odhadovať čas od straty typária k vyrytiu nového len na základe časového odstupu zachovaných písomných prameňov spečatených starou pečaťou a následne novou. Tak napríklad v roku 1289 došlo k vyplieneniu Spišskej kapituly vojskami panovníka Ladislava IV. Presný údaj o tom, kedy presne k tomu došlo, však nemáme. Vieme ale, že pri plienení došlo aj k strate typária kapitulnej pečate. Staré typárium však bolo použité ešte 18. 10. 1289, ale nové už na listine z 13. 1. 1290.¹¹⁴ Čiže niekde medzi týmito dátumami bolo vyryté nové typárium. Ak zohľadníme, že nejaký čas trvalo zadanie jeho výroby a vlastná zlatnícka práca, sú to v tomto prípade maximálne tri mesiace.

O niečo menej búrlivá, i keď tiež závažná situácia nastala v prípade, že sa určitá osoba dostala do dôležitej hodnosti (funkcie). V stredovekom Uhorsku to bola nepochybne korunovácia a nástup panovníka na trón. O tom, že ani na takúto dôležitú situáciu nemusel byť hlavný aktér a jeho dvor pripra-

¹¹⁴ MNL OL DL 63616 (1289). Tým sa skorigovali predchádzajúce názory, podľa ktorých došlo k vyplieneniu v prvej polovici roku 1289. K predchádzajúcim názorom na obdobie vyplienenia kapituly pozri MAREK, *Neugeri na Spiši*, s. 69 – 74. RÁBIK, *Pečať v stredovekom*, s. 109. RÁBIK, *Stredoveké cirkevné pečate*, s. 328 – 329. LABANC, *Spišskí prepošti*, s. 92.

vený, hovorí listina, ktorou sa zaoberal V. Rábik. Ľudovít I. nastúpil na trón 21. 7. 1342. Dňa 14. augusta 1342 vydáva Peter, župan kráľovskej kaplnky a sriemsky biskup, listinu pod svojou úradnou županskou pečaťou s tým, že panovník ešte nemá vlastnú kráľovskú pečať.¹¹⁵ Iná listina z 3. 8. 1342 vydaná už panovníkom v koroborácii spomína, že je vydaná pod menšou pečaťou, pretože panovník nemá ešte vyryté a vyhotovené autentické, teda veľké pečatidlo.¹¹⁶ Hneď dve listiny kráľa z 27. 8. 1342 sú už ale na dorze spečatené veľkou okrúhlou jednostrannou kráľovskou pečaťou. Čiže 37 dní po korunovácii už panovník veľké pečatidlo vyhotovené určite mal.¹¹⁷

Sú však aj situácie, kedy vznik nového typára trval ďaleko dlhšie. Pekným príkladom je uhorský prelát Demeter, syn Petra. Ten do 14. 7. 1378 pôsobil ako záhrebský biskup.¹¹⁸ Dňa 16. 8. 1378 sa stal ostrihomským arcibiskupom, ale ešte listinu zo 4. 4. 1379 pečatil veľkým pečatidlom, ktoré používal ako záhrebský biskup.¹¹⁹ Okrem samotnej zachovanej pečate sa o tom zmieňuje aj koroborácia listiny, ktorá hovorí o tom, že je spečatená pečaťou ktorú používal ako záhrebský biskup. Priamy doklad o novej pečati máme až na listine z 3. 8. 1379.¹²⁰ Veľmi presne teda vieme určiť, že minimálne cca osem mesiacov nepoužíval nové veľké typárium. Dôvodov pre takýto dlhý čas mohlo byť viacero. Vieme že 18. 9. 1378 bol Demeter menovaný kardinálom. Dlhé čakanie na nové pečatidlo mohlo byť ovplyvnené aj snahou o získanie čo najkvalitnejšieho a dostatočne reprezentatívneho typára, ktoré by v plnej miere zodpovedalo potrebám takto vysoko postaveného preláta. Podľa zachovanej kardinálskej pečate vieme, že sa mu to aj podarilo a od roku 1379 skutočne používal pečatidlo zodpovedajúce aj tým najvyšším estetickým požiadavkám.

115 RÁBIK, *Pečať v stredovekom*, s. 118.

116 „*In cuius rei memoriam, et perseverans stabilimentum premissorum, presentes concessimus litteras sub appensione sigilli nostri parvi, quo nunc utimur, quia authenticum sigillum nondum sculptum et fabricatum habemus, duximus concedendum. Promittentes, ut quam primum authenticum sigillum nostrum sculptur, et fabricabitur, ipso faciemus eiusdem appensione communiri.*“. CDH IX/1, s. 49, č. II. MNL OL DF 287458.

117 MNL OL DL 3510; 76681.

118 ENGEL, *Magyarország világi archontológiája*. Odtiaľ sú aj ďalšie bibliografické údaje k prelátovi.

119 Koroborácia listiny znie: „...*sigillum nostrum de predicto nostro archiepiscopatu mundum est ordinatum, appensione sigilli nostri autentici, quo eo tempore, dum episcopatu Zagradiensi preeramus, utebamus, duximus concedendas*“. MNL OL DL 6481. PÖR, *Pecséttani újabb apróságok*, s. 10 – 13. GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 21.

120 BODOR, *A középkori Magyarország főpapi*, č. 59, s. 52, č. 59, tab. XII.

Pečať ako prostriedok reprezentácie a deklarácie postavenia

Uvedený podnadpis akoby evokoval, že len tu spomenuté pečate (ich skupiny) predstavujú prostriedok reprezentácie majiteľa a vyjadrujú jeho postavenie v spoločnosti. V skutočnosti tomu tak určite nie je. Už z toho, čo sme doteraz spomenuli, vyplýva, že akákoľvek pečať, ktoréhokoľvek majiteľa spĺňa aj atribúty reprezentácie a väčšinou má aj ambíciu deklarovať jeho miesto v dobovej spoločnosti. Sú však aj majitelia, ktorí svoje osobitné postavenie demonštrovali typármi určitým spôsobom vybočujúcim z rámca bežného štandardu. Mnohé pečatidlá, ich remeselné spracovanie, ale i koncepcia pečatného obrazu sú za hranicami mechanickej práce, vyjadrujú individuálny prístup, originálne spracovanie námetu a ich autori či zadávatelia majú nespornú ambíciu, ako píše o stredovekom umeleckom remesle Alexander Ruttkay: „*vyjadriť prostredníctvom diela myšlienku*“.¹²¹

Vyššie sme venovali priestor portrétnym pečatiam uhorských panovníkov, ktoré svojou výtvarnou výbavou jasne demonštrujú exkluzívne postavenie kráľa stojaceho na samotnom vrchole uhorskej spoločenskej štruktúry. Rozmery, kvalitou umeleckého spracovania (zlatníckej práce), ako i recepciou nových umeleckých podnetov stáli tieto pečate na čele uhorského sfragistického vývoja. V prameňoch sa však stretávame aj s množstvom pečatí ďalších majiteľov, ktoré demonštrujú určitú „mimoriadnosť“ a vybočujú zo stereotypov. Väčší priestor sme dosiaľ nevenovali skupine tzv. kombinovaných pečatí, ktorých pečatný obraz pozostáva z kombinácie rôznych prvkov, či už portrétov majiteľov, svätcov, najrôznejších symbolov a erbov.¹²² Ide o rozsiahlu skupinu prameňov, ktorej detailný rozbor je na tomto mieste mimo našich možností. Pristavím sa len pri niekoľkých príkladoch, ktoré ako *pars pro toto* demonštrujú niektoré zaujímavé momenty reprezentatívnosti pečate vo vzťahu ku komunikačným možnostiam. Je všeobecne známy a v heraldickej spisbe dostatočne popísaný spôsob tvorby mestských erbov v 13. storočí. Erby pochádzajúce z územia Slovenska veľmi často nesú prvky z panovníckeho erbu. Modifikácia dvojramenného kríža či arpádovských brvien umožňovala významným mestám jasne sa prihlásiť k panovníkom, ktorých priazni sa tešili a ktorými boli štedro podporované.¹²³ S podobným

121 RUTTKAY, *Stredoveké umelecké remeslo*, s. 11. DIEDERICH, *Siegelkunde*, s. 12 – 14.

122 GLEJTEK, *Niekoľko poznámok k ikonografii*, s. 76 – 80.

123 GLEJTEK, *Heraldika*, s. 155 – 157. VRTEL, *Osem storočí*, s. 59 – 64. NOVÁK,

javom sa stretávame aj v období, kedy získalo obľubu zobrazovanie svätcov. V 14. storočí vzniklo viacero zaujímavých pečatí, ktoré sa snažia prepojiť obidve spomenuté koncepcie. Príkladom je pečať Kremnice, ktorá vznikla medzi rokmi 1328 až 1331. V roku 1328 Kremnica získala od panovníka Karola Róberta rozsiahle privilégium. Úspešné mesto sa tešilo mimoriadnej podpore kráľovského dvora. Tento obojstranne vrelý vzťah sa prejavil aj v podobe mestskej pečate (Obr. 10). Typáriu, ktoré predstavuje nesporne aj hodnotné umelecké dielo, dominuje kľachiaca svätá Katarína so svojim hlavným atribútom, ozubeným kolesom (symbolom jej umučenia). Z oblakov nad konštrukciou šľahajú blesky sprevádzané kvapkami dažďa (krúpov). Patrónku mesta dopĺňa vľavo umiestnený mierne upravený anjouovský panovnícky erb. V súvislosti s kráľovským erbom nás zaujíma aj kruhopis, ktorý znie: † *S(IGILLVM) • CIVITATIS • REGIS • KAROLI • DE • CREM-NICIA*.¹²⁴ Erb spolu s netypickým textom odkazujúcim na to, že Kremnica je mestom kráľa Karola, jednoznačne deklarujú vzťah mestskej komunity k panovníkovi. Tomu bola Kremnica podriadená, tešila sa z jeho priazne a jasne to dávala najavo aj krásnym pečatidlom s tvarom šesťuholníka.

Skupinu okázalých typárií s výraznými umeleckými ambíciami predstavujú aj pečate najvyšších cirkevných prelátov. V rámci desiatok zachovaných pontifikálnych pečatí z Uhorska si zaslúžia osobitnú pozornosť pečate niektorých arcibiskupov – kardinálov pôsobiacich v Ostrihome. Zo 14. storočia je to pečať kardinála Demetera. Táto výrazne zapadá do koncepcie veľkých prelátskych pečatí, tak ako sa etablovali začiatkom 14. storočia v západnej Európe a rozšírili sa aj v Uhorsku.¹²⁵ Špicato-oválna pečať úctyhodných

Slovenské mestské a obecné erby, s. 29 – 30. K teoretickým aspektom problematiky erbu, ako prostriedku symbolickej komunikácie predovšetkým v stredovekom mestskom prostredí: VRTEL, *Heraldická komunikácia*, s. 35 – 40.

¹²⁴ Ako o autorovi typária sa uvažuje o talianskom majstrovi Pietrovi di Simone Gallicus zo Sieny, ktorý bol aj autorom pečatidla Karola Róberta, za čo v Uhorsku získal významné výsady. NOVÁK, *Pečate miest a obcí I*, s. 496. NOVÁK, *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*, s. 57 – 63. KIANIČKA, *Kremnica mesto klenotov*, s. 59 – 60. RUTTKAY, *Stredoveké umelecké remeslo*, s. 30.

¹²⁵ Nemožno však hovoriť o absolútnej jednotnosti západoeurópskeho vývoja. Zvyklosti sa diecéza od diecézy mohli meniť. Rozmerné honosné typáriá sa z hľadiska koncepcie pečatného v princípe vyvíjali dvoma smermi. Buď ostáva dominantný portrét majiteľa pečate, doplnený o architektúru a heraldickú zložku, alebo je majiteľ posunutý do úzadia (dolnej časti pečate) a dominanciu získava hagiografická zložka. Rovnako sa stretneme s tvarom špicato-oválnym, ako aj okrúhlym, aj keď sa javí, že okrúhle typáriá ostali až do konca stredoveku v menšine. Pozri napríklad: ALIQUOT, *La personnalisation par l'héraldique*, s. 100 – 122. BOUYÉ, *Héraldique médiévale*, s. 123 – 152. FREIDINGER, *Siegel-*

rozmerov 80 x 55 mm umožnila uplatniť veľkorysú koncepciu bohatú na symboliku. Rozsiahly architektonický rámec tvorený sústavou výklenkov, ukončených fiálami a centrálnne umiestneným baldachýnom je vertikálne rozdelený do troch úrovní. Typické zobrazenie Madony s Ježiškom umiestnené v hornom rohu pečate dopĺňa v strednej časti pod baldachýnom zložitý výjav pravdepodobne vychádzajúci z ikonografie Štyroch korunovaných svätých mučeníkov. Išlo o zasvätenie rímskeho titulárneho kostola kardinála Demetera (*Sancti Quatuor Coronati*). Odkaz na základné piliere cirkvi predstavujú dvaja svätci s atribútmi, umiestnení po bokoch, vľavo sv. Peter a vpravo sv. Pavol. V dolnom centrálnom výklenku sa nachádza kľačiaci, doľava obrátený kardinál, sprevádzaný po stranách dvomi totožnými štítmami s jeho erbom.¹²⁶ Kardinál v devočnej polohe, zobrazený pri modlitbe k svätcom vo vyšších úrovniach pečate, predstavuje zaujímavý kontrast k bohatosti pečatného obrazu. Ide o typické modlitbové gesto kľačiacej osoby s natiahnutými a zopätými prstami vo výške hrudníka, ktoré sa v západnom kresťanstve rozšírilo v priebehu 11. a 12. storočia. V dobových traktátoch nesie názov *genuflexio recta*.¹²⁷ Po ústupe čisto portrétnych pečatí s dominantnou postavou preláta, v zobrazení s gestom vyjadrujúcim požehnanie (*benedictio*), resp. podľa niektorých autorov prelátovu autoritu, transformovalo sa vyobrazenie majiteľa do podoby adoračného obrazu.¹²⁸ V odbornej literatúre sa s týmto typom pečatí spája aj pomenovanie votívna pečať. Takéto pomenovanie vychádza z koncepcie pečatného obrazu, kde sa majiteľ typária, čiže donátor, obracia s prosbou o pomoc a patronát k zobrazeným svätcom, alebo im ďakuje za ich vypočutie.¹²⁹ Ak platí Augustínov výrok, že „krása je demonštráciou poriadku“, potom vo svete vrcholno a neskorostredovekej pečate sú jeho najlepším reprezentantom práve spomenuté typy kombinovaných pontifikálnych pečatí. Rámec evokuje chrámový priestor,

gebrauch und Wappenführung 2, s. 63 – 87. FREIDINGER, *Siegelgebrauch und Wappenführung* 1, s. 119 – 141. GARDNER, *Curial Narratives*, s. 85 – 90. MÜLLER, *Pečeti a znaky*, s. 36 – 43. EWALD, *Rheinische Siegel II*.

126 GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 138 – 139. Publikuje ju: HEGEDŰS, *Megpecsételt történelem*, s. 117 – 118, č. 89. BODOR, *A középkori Magyarország főpapi*, s. 52, č. 59, tab. XII.

127 Toto obľúbené modlitbové gesto presne popísal aj graficky znázornil už na konci 12. storočia pravdepodobne parížsky teológ Peter Špevák. SCHMITT, *Svět středověkých gest*, s. 228 – 230.

128 GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 65 – 66.

129 Podľa názoru M. Bartlovej, by sa mal pojem votívny obraz používať len v súvislosti s obrazmi, darovanými veriacimi, na základe sľubu, ktorý dali Bohu či svätcom, vo chvíli keď prednášali svoje prosby. BARTLOVÁ, *Skutečná přítomnost*, s. 220.

či ešte presnejšie gotický oltár, ktorý je presne hierarchicky usporiadaný. Od najčestnejšieho horného priestoru určeného Bohorodičke a Kristovi cez centrálnu myšlienku (hlavný patrón, titul) až po najnižšie postaveného majiteľa pečate v zbožnom výjave modliaceho sa klerika. Kardinál svojou pečaťou jasne deklaroval svoju vysokú cirkevnú hodnosť a postavenie v spoločnosti. To, aké miesto pripisoval svojej pečati, ako mu na kvalitne typárii záležalo, prezrádza jeho kvalita, za ktorú bol nútený istotne zaplatiť nemalú čiastku. Umelecká úroveň, vymykajúca sa bežnej uhorskej produkcii prelátskych pečatidiel, ale i využitie hagiografických námetov popri logickom titulárnom patrocíniu, aj zobrazenie sv. Petra a Pavla naznačujú, že mohlo ísť o dielo vytvorené v mimouhorskom, možno talianskom prostredí, pri príležitosti uvedenia do hodnosti kardinála. Takáto nákladná sebaaprezentácia prostredníctvom pečate nie je medzi uhorskými kardinálmi nejako výnimočná. Spoločenské postavenie, predstavy a ambície pekne ilustruje aj pečať jedného z posledných stredovekých uhorských kardinálov Tomáša Bakóca (Obr. 11). Túto v mnohom nevšednú osobnosť reprezentovalo aj mimoriadne typárium s rekordnými rozmermi 115 x 65 mm.¹³⁰ Snáď ani neprekvapí, že tento vplyvný uhorský cirkevný i štátny činiteľ, okrem iného aj konštantinopolský patriarcha, v umeleckom stvárnení svojej pečate už naplno reflektuje renesančný výtvarný prejav plne korešpondujúci s vývojom na apeninskom polostrove v duchu reprezentácie renesančných talianskych kardinálov.¹³¹ Jeho mocenské a umelecké ambície, kultúrny a duchovný mecenát sa tak symbolicky prepojili aj v jeho veľkej pečati.

¹³⁰ GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 119 – 120, 144. BODOR, *A középkori Magyarországi főpapi*, s. 59 – 60, č. 78, tab. XVII. PULSZKY – FELLNER, *Bakocs Tamás sírkápolnája*, s. 248 – 249. Ide o II. typ veľkej pečate, ktorý si dal vyhotoviť až po menovaní kardinálom. Starší, rovnako kombinovaný typ má čiastočne odlišnú koncepciu a menšie rozmery. Ide ale rovnako o vynikajúce dielo neskorostredovekého umeleckého remesla. MNL OL DL 101806 (1509). BODOR, *A középkori Magyarországi főpapi*, s. 59, č. 77, tab. XVI. HEGEDŰS, *Megpecsételt történelem*, s. 125, č. 95.

¹³¹ Porovnaj SILENCE, '...in quella era unico al Mondo', s. 100 – 104. Tam aj viacero príkladov. K renesančným pečatiam T. Bakóca, ale aj celého spektra ďalších používateľov v uhorskom prostredí: BODOR, *Reneszánsz stílusjelemek*, s. 95 – 104.

Záver

Záverom sa ešte raz vrátim k jednej z ťažiskových tém, ktorým bol pečatný obraz a jeho výpovedná hodnota.¹³² Ak sa hlbšie zamýšľame nad námetovou pestrosťou pečatí a ich komunikačnou schopnosťou, môžeme do istej miery badať zdanlivú dvojznačnosť. Na jednej strane je viditeľná snaha majiteľa (tvorcu koncepcnej idey, či samotného pečatidla) po zrozumiteľnom posolstve. Pečatný obraz, jeho symbolika, využívajú prostriedky, ktoré ľudia chápu, ktoré ich obklopujú a sú schopní ich dešifrovať. Či už ide o zobrazenie konkrétneho svätca s jeho atribútmi, budovy, poľnohospodárskych nástrojov v prípade poľnohospodárstvom sa živiacich obyvateľov obcí, vojenskej symboliky v strážnych mestách na hraniciach a podobne. Na druhej strane sa však stretávame s podstatne náročnejšou symbolikou, ktorej pochopenie by malo zdanlivo vyžadovať, očami súčasníka, určitú dávku intelektuálnej výbavy. Mám tu na mysli predovšetkým okázalé a komplikované pečate prelátov 14. až 16. storočia, ale i mnohých ďalších používateľov. Významný český historik umenia Jan Royt hovorí, že: „človek má prirodzenú potrebu obklopuvať sa dielami, ktoré k nemu hovoria prirodzeným spôsobom a odrážajú jeho skúsenosť bytia vo svete“ a že „človek chcel vo svojom okolí vidieť potvrdenie svojho života a posvätenie svojho stavu“.¹³³ V súlade s týmito myšlienkami je potrebné položiť si otázku. Bola zložitá pečatná symbolika zrozumiteľná len úzkemu okruhu recipientov, vybavených intelektuálnym aparátom, vďaka ktorému dokázali pečať dešifrovať a porozumieť jej? Veď predsa človek 21. storočia musí nezriedka tráviť dlhé hodiny štúdiom, analýzami a komparáciami množstva prameňov, aby porozumel zámerom autora (majiteľa) a pochopil význam stvárnenej scény. Odpoveď zrejme nebude jednoduchá. Najširšie možnosti mala pochopiteľne intelektuálna elita, ktorej suma vedomostí umožňovala preniknúť k podstate obrazu (jeho hlbších teologických a filozofických vrstiev) zrejme najďalej.¹³⁴ Do 12. storočia išlo na Západe takmer výlučne o klerikov, od 13. storočia aj príslušníkov šľachty a mešťanov s primeraným vzdelaním, v Uhorsku možno rátať asi s dvojgeneračným posunom oproti Bavorsku a Sasku, či

¹³² Vzhľadom na šírku problematiky museli byť niektoré témy v rámci kapitoly opomenuté. Samostatné bádanie si budú vo vzťahu ku komunikačným možnostiam pečatí vyžadovať aj ďalšie samostatné otázky, ako právne postavenie pečate, jej vzťah k dokumentu, farba pečatnej látky, pripojenie k dokumentu a pod.

¹³³ ROYT, *Krajinami umění*, s. 51.

¹³⁴ Pre románske obdobie: DAVY, *Románská symbolika*, s. 108.

ešte dlhším odstupom oproti centráм ako severná Itália či centrá Francúzska. Na druhej strane, ak porovnáme aj najzložitejší obrazový rámec akejkoľvek stredovekej pečate, v skutočnosti nie je o nič zložitejší ako fresková výzdoba stien románskych kostolov či tabuľové gotické a renesančné oltáre v bežnom chráme. Človek, či už to bol predstaviteľ intelektuálnej elity alebo vidiečan, trávil v sakrálных priestoroch, najčastejšie v miestnom kostole či pútnickom mieste, pomerne mnoho času. Kontemploval nad výjavmi, ktoré ho obklopovali, učil sa im rozumieť a zaiste sa mu to i darilo. Možno predpokladať, že na podobu používanej pečate (v najširšom zmysle slova) malo vplyv aj to, akému okruhu príjemcov sa prihovára, s kým komunikuje. Na druhej strane však ide o médium v podstate neselektívne, schopné osloviť príjemcu v širokom spektre dobovej spoločnosti s rozsiahlymi komunikačnými schopnosťami. To robí z pečate aj zaujímavý prostriedok symbolickej komunikácie.

Neumennotation (11. – 13. Jahrhundert), die Metzger-gotische Notation (14. – 15. Jahrhundert), die Quadratnotation (13. – 16. Jahrhundert), die Graner Notation (12. – 16. Jahrhundert), die böhmische (14. – 16. Jahrhundert) und die deutsche gotische Choralnotation (14. – 15. Jahrhundert). Die Notationssysteme der überlieferten Handschriften zeugen von dem musikkulturellen Hintergrund der jeweiligen Kirchenzentren des Landes. Unter dem Einfluss der ökonomischen, historischen und kulturellen Faktoren formten sich die einzelnen Notationsstrukturen auf der Grundlage mehrerer Skriptorenmuster und Traditionen heraus. Eine wichtige Rolle in dem gesamten Prozess der Entstehung und Verwendung der mittelalterlichen Notationen spielte die Spezifikation der Grundformen der Neumenzeichen, die zur Trägerin der Identität einer konkreten Kircheninstitution wurde.

Miroslav Glejtek: Seal as a means of symbolic communication.

Mainly on the examples of royal, ecclesiastical and municipal seals in medieval Kingdom of Hungary

Seals are the most important instruments of ensuring the credibility and authenticity of a document of a diplomatic nature in the Middle Ages. The seals are also interesting means of symbolic communication in a society. The vast number and diversity of these artefacts that have been preserved up to date are the source of a great amount of varied image scenes and texts. The chapter presented deals with some selected aspects of the seal's image and text. It tries to introduce the seal as a tool used by its owners in the process of communication with recipients of the seals and/or documents to which the seals had been attached. A certain space is devoted to the relationship between seals depicting portraits of monarchs and church dignitaries and furthermore, the role of hagiographic and topographic symbols in symbolic communication. It is interesting to observe the process of adopting various motifs within the groups of seal users, as well as changes or vice versa stability of the seal's image over a longer period. At the end of the chapter, the seal is presented as an important means of representing the status, political and social ambitions of the owner. All these issues are illustrated by examples of monarchical, municipal and ecclesiastical seals.

Obr. 1 Pečať kráľa Gejzu II. (1157 – 1158)

(MARCZALI, *Magyarország története*, s. 120)

Typickým výjavom veľkých panovníckych pečatí bolo v Uhorsku hlboko do novoveku zobrazenie kráľa na tróne s typickými identifikačnými atribútmi. Panovník sedí na tróne s korunou na hlave, žezlom v pravici a sférou v ľavici. Na základe týchto atribútov bol panovník na pečati jasne rozpoznateľný.

Obr. 2 Rekonštrukcia menšej pečate ostrihomského arcibiskupa

Vavrinca (1292) (NAGY, *Három régi*, s. 142)

Preláti boli vo svojich portrétnych (pontifikálnych) pečatiach spravidla zobrazení v liturgických odevoch s príslušnými pontifikáliami, mitrou na hlave a berlou v ruke, často so žehnajúcou zdvihnutou pravcou. Tým zreteľne ukazovali, že majiteľom pečate je vysoký cirkevný hodnostár.

Obr. 3 Rekonštrukcie pečate ostrihomského kanonika-scholastika

Sixta (1272) (KNAUZ, *Monumenta I*, s. 399)

Schopnosti čítať a písať patrili v období raného stredoveku medzi exkluzívne činnosti. Predstavení kapitulných škôl, kanonici-scholastici, tieto svoje zručnosti často zdôrazňovali aj na svojich pečatiach. Ako učenec sa nechal spodobiť na svojej pečati aj scholastik Sixtus.

Obr. 4 Pečať farára v Spišskom Podhradí Jána (1396)

(ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI; foto Š. Péchy)

Na pečati farára Jána symbolizuje Baránok Boží Jána Krstiteľa, farárovho krstného, a teda osobného patróna.

Obr. 5 Pečať farára v Spišských Vlachoch Mikuláša (1396)

(ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI; foto Š. Péchy)

Na rozdiel od predchádzajúcej pečate je v prípade farára Mikuláša rovnaký svätec zobrazený ako patrón farského kostola a farnosti, v ktorej klerik pôsobil.

Obr. 6 Rekonštrukcia pečate dominikánskeho kláštora na Margitinom ostrove (1282) (NAGY, *Tamás országbíró*, s. 111)

Na pečati kláštora je v obrazovej skratke vyjadrených niekoľko závažných udalostí viažucich sa k vzniku a činnosti tejto cirkevnej inštitúcie. Kľačiaci kráľ Belo IV. s manželkou držia na rukách princeznú Margitu, ktorú symbolicky zasväcujú Panne Márii zobrazenej v hornej časti pečate. Panna Mária sa stala patrónkou kláštora a princezná Margita jeho najvznešenejšou členkou.

Obr. 7 Pečať Bratislavy (1302) (NOVÁK, *Erby miest*, s. 19)

Zobrazenie topografického prvku, v tomto prípade mestského opevnenia, patrí medzi najobľúbenejšie motívy mestských pečatí v 13. storočí i neskôr. Ide o výtvarnú skratku, v ktorej mestská komunita zjednodušene vyobrazila „portrét“ svojho vlastného mesta. Hradby, brána a veža patrili medzi najtypickejšie prvky stredovekého mesta.

Obr. 8 Pečat spišského prepošta Pavla (1313)

(ŠA Le, f. SaSk, Scr. X; foto M. Glejtek)

Na pečati sa stretávame s prepojením hagiografického motívu sv. Martina, patróna Spišskej kapituly, umiestneného v hornom výklenku pečate, a dominantného vyobrazenia samotného prepošta pri slúžení svätej omše. Portrét majiteľa predstavuje medzistupeň medzi starším typom čisto portrétnych pečatí a mladšími votívnymi pečatami, v ktorých je majiteľ zobrazovaný v devočnej polohe v dolnom rohu pečate.

Obr. 9 Pečať spišského prepošta Dominika (1357)

(ŠA Le, f. SaSk, Scr. IX; foto Š. Péchy)

Majiteľ pečate sa rozhodol pre iné zobrazenie patróna kapituly ako prepošt Pavol. Zatiaľ čo v predchádzajúcom prípade bol sv. Martin zobrazený ako biskup, v tomto prípade sa prelát inšpiroval príbehom zo života svätca. Svätý Martin na koni deliaci sa o plášť so žobrákom bol námetom aj stredovekých pečatí kapituly.

Obr. 10 Pečať Kremnice (14. storočie) (NOVÁK, *Erby miest*, s. 59)

Mesto Kremnica sa tešilo veľkej priazni kráľa Karola Róberta. Svoje postavenie a podriadenosť výlučne panovníkovi mestská komunita demonštrovala aj svojou pečaťou. Okrem patrónky mesta a mestskej farnosti, sv. Kataríny Alexandrijskej, je v nej zobrazený aj štít s kráľovským anjouovským erbom. Ten spolu s textom kruhopisu, ktorý jasne hovoria o tom, že pečať patrí „mestu kráľa Karola“. Pečať tak mala nepochybne prispieť k šíreniu prestíže kráľovského mesta.

Obr. 11 Rekonštrukcia II. typu veľkej pečate kardinála Tomáša Bakóca

(1515) (PULSZKY – FELLNER, *Bakocs Tamás*, s. 248)

Zložitá štruktúra pečatného poľa pozostávajúca z niekoľkých úrovní je typická pre pečate cirkevných prelátov vrcholného a neskorého stredoveku. Zložitý architektonický rámec vyplňa presne hierarchizovaná skupina svätcov, vyobrazenie kľačiaceho majiteľa pečate a jeho erb. V prípade kardinála Bakóca rozmery a umelecké stvárnenie pečate jasne demonštrujú moc a postavenie tohto vplyvného preláta na sklonku stredoveku. Za zmienku stojí presadenie renesančného výtvarného slohu šíriaceho sa z apeninského polostrova, ktorého obdivovateľom i šíriteľom bol aj tento prelát.

**OD SYMBOLU K SLOVU.
PODOBY STREDOVEKEJ KOMUNIKÁCIE**

Miriám Hlavačková (ed.)

**FROM SYMBOL TO WORD.
FORMS OF MEDIEVAL COMMUNICATION**

Kniha vznikla v Historickom ústave SAV v rámci projektov VEGA 2/0109/14: „Komunikácia a spôsoby šírenia informácií v stredoveku“ a VEGA 2/0079/14: „Sociálny a demografický vývoj miest na Slovensku v stredoveku“.

Vydal: Historický ústav SAV vo VEDA, vydavateľstve SAV

poradové číslo 4220
ISBN 978-80-224-1537-8